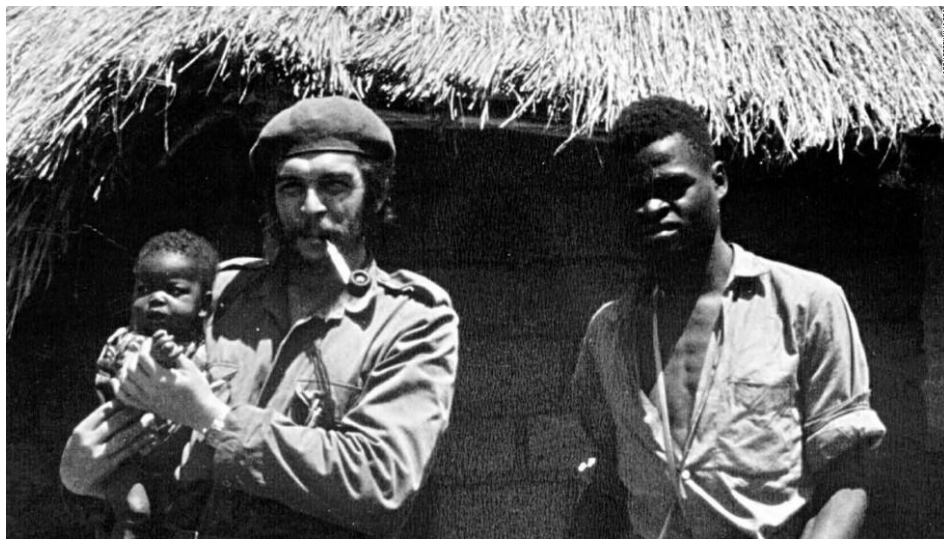

GUEVARISME I FRACÀS REVOLUCIONARI AL CONGO

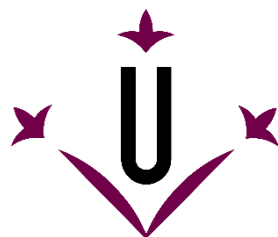
Marc Blanch Abadia

Treball de Final de Grau d'Història

dirigit per: Dr. Albert Roca Álvarez

Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida

Curs 2018-2019

Resum:

El present treball té com a principal objectiu l'anàlisi del fracàs revolucionari succeït durant el procés d'independència de la República Democràtica del Congo, entre 1960 i 1965. Per a fer-ho, l'obra emprarà, com a font primària, la visió d'Ernesto Che Guevara i el seu diari *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, ja que narra l'expedició internacionalista cubana desenvolupada a la regió est del Congo durant l'any 1965. Utilitzant com a punt de partida el discurs guevarista, el treball reflexionarà sobre les arrels, motivacions, causes, i processos que van conduir cap a la fallida revolucionària del Congo, i en segona instància a la inestabilitat política, econòmica i social del país centreafricà, que encara segueix present en l'actualitat.

Paraules clau: Congo, revolució, Che Guevara, Kabila, internacionalisme, neocolonialisme, imperialisme, Bèlgica, colonització.

Abstract:

The present study aims to analyse the revolutionary failure occurred during the independence process of the Democratic Republic of the Congo, between 1960 and 1965. To do it, the work will utilize, as a primary source, the vision of Ernesto Che Guevara and his book *Passages of the revolutionary war: Congo*, due to its narration of the Cuban internationalist expedition developed in the eastern region of the Congo during 1965. Using the guevarist speech as a starting point, the study will ponder about the roots, motivations, causes and processes that led to the revolutionary failure in the Congo, and in the second instance to the political, economic and social instability in the Central-Africa country, that still remains present.

Key words: Congo, revolution, Che Guevara, Kabila, internationalism, neo-colonialism, imperialism, Belgium, colonisation.

Índex

Introducció.....	3
Context geogràfic	5
Antecedents històrics.....	6
Període precolonial: Regne Kongo i la tracta d'esclaus	6
Període colonial: Leopold II i els belgues	11
El Congo Leopoldià: Formació i conquesta de l'EIC	12
Abusos i atrocitats en el Congo Leopoldià.....	14
El Congo Belga: Reformes i administració (1908-1960).....	16
Procés d'independència del Congo (1960-1965).....	19
Guevarisme al Congo: Expedició internacionalista cubana	28
Reflexions del fracàs revolucionari al Congo.....	35
Conclusions	53
Referències bibliogràfiques	55

Introducció

L'objectiu d'aquest treball de final de grau és l'anàlisi del fracàs revolucionari al Congo, fent incís en l'expedició cubana dirigida per Ernesto Che Guevara, en ple procés d'independència del país africà. L'elecció del tema sorgeix arran de la lectura de l'obra d'Ernesto Guevara, *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, on hi trobem una font primària del revolucionari argentí narrant els set mesos que un centenar de voluntaris cubans, i ell mateix, restarien al Congo intentant formar una guerrilla revolucionària en la regió est del país. Tal com deixa constància Guevara, l'aventura internacionalista cubana al Congo va ser la història de un fracàs i per tant l'objectiu principal del treball estarà orientat en respondre perquè fracassa la revolució al Congo l'any 1965 i en segona instància quina relació té amb la fallida social, política i econòmica de la República Democràtica del Congo, que avui en ple segle XXI encara és latent. Tenint en compte que, al llarg del grau en Història, Àfrica i el seu passat històric han estat molt poc tractats, més enllà del món colonial, aquest treball també perseguirà l'objectiu d'ampliar el coneixement personal sobre el continent africà tractant un dels seus períodes més convulsos (descolonització) i que les seves conseqüències encara són presents en l'actualitat (la Segona Guerra del Congo finalitza al 2003).

L'estructura d'aquest treball s'iniciarà presentant el context geogràfic de la regió on es van produir els successos, en aquest cas: la República Democràtica del Congo. La seva contextualització geogràfica serà necessària al llarg del treball per comprendre la complexitat social i política del Congo. No obstant, la RDC es hereva d'un constructe territorial creat pels belgues (sense tenir en compte la diversitat ètnica i cultural) així que en diverses ocasions es traspasaran les seves fronteres. Seguidament, s'exposaran els antecedents històrics al període d'independència dels anys 1960-1965, començant des del segle XVI fins a la dominació colonial belga (1885-1960). Un cop arribada a la independència del Congo, s'exposaran els fets succeïts al llarg de 5 anys, fins l'any 1965, quan Mobutu arribaria al poder i instauraria una dictadura de 30 anys a la RDC. Tenint en compte que l'any 1965 va ésser l'any del fracàs definitiu de la revolució al Congo, (fallida expedició internacionalista cubana i posterior cop d'estat de Mobutu), es farà incís en la narració dels 7 mesos que Ernesto Che Guevara va estar a l'Àfrica. Finalment, un cop exposats els antecedents, el procés d'independència i convulsió política (1960-1965) i l'expedició cubana, es procedirà a una reflexió sobre el tema del treball: el fracàs revolucionari del Congo en relació amb la concepció guevarista. Per últim, en les

conclusions es reflexionarà sobre l'assoliment dels objectius proposats en aquest treball i en les possibles dificultats o canvis soferts al llarg de l'articulació d'una resposta a la pregunta: Per què fracassa la revolució al Congo l'any 1965?

Com a estat de la qüestió, pel que fa a la contextualització precolonial (i també colonial) es troben com a obres més importants els volums V, VI i VII del *General History of Africa* de la UNESCO. En l'aspecte colonial, la dominació belga ha estat un tema tractat àmpliament arran del període de Leopold II, marcat per la brutalitat i els abusos vers la població autòctona, i en conseqüència hi ha una vastíssima bibliografia. Els exemplars més destacables són *La Belgique et le Congo (Empreintes d'une colonie)* de Guy Vanthemseche on s'hi troba una visió des del punt de vista belga sobre la dominació colonial del Congo i altres com *Historia del Àfrica Negra* de Ki-Zerbo, *Congo: Guerra, Riquesa i Misèria* de Pompeu Cotonat i García, *República Democràtica del Congo: Drets humans, conflictes i construcció/destrucció de l'Estat* de Mbuyi Kabunda i Toni Jiménez, *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso* de Michela Wrong, els quals aportaran una visió molt diversa i alhora ben sintetitzada sobre el període colonial belga i també del procés de convulsió arran de la independència (1960-1965). Pel que fa a l'estat de la qüestió sobre l'expedició cubana al Congo s'hi trobaria com a obra cabdal, el diari ja prèviament mencionat d'Ernesto Che Guevara, *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*. Tanmateix, per aportar visions d'altres testimonis, l'ús de biografies de Guevara, com la de Pierre Kalfon i Jon Lee Anderson, seran imprescindibles per l'anàlisi d'una conflictiva expedició cubana i addicionalment aportant una presentació del context mundial. Entre d'altres moltes obres, per a la reflexió sobre el fracàs revolucionari al Congo s'empraran textos d'Albert Roca i Ferran Iniesta, dues figures cabdals en els estudis africanistes a Espanya, com: *¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África negra postcolonial*, *¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?* i *Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra*.

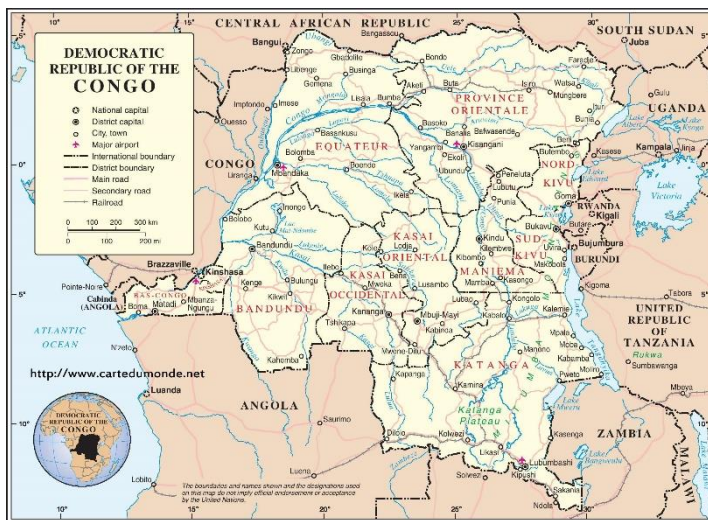
Context geogràfic

El present capítol pretén contextualitzar geogràficament la regió en la qual es produirà el procés històric a estudiar. La República Democràtica del Congo compta amb una superfície de 2.345.095 kilòmetres quadrats. El riu, que té el mateix nom que el país, forma la conca més ampla d'Àfrica. Sabanes i muntanyes envolten la Conca del Congo i la limiten amb l'exterior: pel Sud-oest la separen els altiplans d'Angola, al Sud-est els planells de Katanga. A l'Est, els planells s'aixequen fins a la zona dels grans llacs africans (Kivu, Tanganyika, Eduard, Albert) amb les muntanyes Ruwenzora que la deslliguen de la Conca d'Uganda. A l'Oest, les muntanyes de Cristall separen la Conca de l'Atlàntic. Pel Nord, la barrera sols es trobaria amb la Conca del llac Txad. La selva cobreix un 48% de superfície total del Congo, ja que ocupa tota la Conca.¹

Il·lustració 1. Situació de la República Democràtica del Congo dins de l'Àfrica (Font: Actualitix World Atlas)

A nivell polític, situat en la zona central-occidental de l'Àfrica subsahariana, limita amb Angola, la República del Congo, Sudan del Sud, Uganda, Ruanda, Burundi, Tanzània, Zàmbia i República Centreafricana. La divisió provincial, tradicionalment va estar organitzada en 10 províncies, tals com les que

Il·lustració 2. Mapa polític del Congo corresponent a la divisió provincial belga (Font: Mapas del Mundo)

s'observa en el mapa de la Il·lustració 2. Les regions més importants en el desenvolupament d'aquest treball seran Katanga, Kasai i Kinshasa. La construcció territorial, sobretot en període colonial i els seus efectes d'ençà la independència, seran un aspecte a analitzar.

¹ COTONAT I GARCÍA, P. (2009) *Congo. Guerra, riquesa i misèria*, Ed. La Plana, Barcelona; pp.17-20

Antecedents històrics

L'objectiu d'aquest capítol és l'exposició dels períodes anteriors al procés d'independència del Congo per així aportar un context al moment històric que s'analitzarà en aquest treball. S'ha optat per iniciar en el període precolonial del Congo i més concretament en els contactes amb portuguesos i la posterior tracta d'esclaus, esdeveniments que òbviament marcaran la construcció social, política i econòmica de la regió abans de l'arribada dels belgues.

Període precolonial: Regne Kongo i la tracta d'esclaus

La part oest de l'Àfrica Central, fins al sud dels boscs equatorials, està habitada per gent que parla dialectes de la llengua Kongo i altres idiomes relacionats. Aquesta "unitat" lingüística està enfortida per una unitat cultural. La història d'aquesta regió està molt ben documentada des de 1500 en endavant. Pel que fa al regne Kongo, aquest es va iniciar el segle XIV en el cabdillatge de Vungu al nord del riu Zaire. En aquell moment, els cabdillatges i petits regnats cobrien les terres més baixes del riu, de nord a sud. Nimi Lueki fou el fundador del Regne Kongo i va construir la seva capital, Mbanza Kongo. Anomenada posteriorment Sant Salvador del Congo i situada al nord de l'actual Angola.² Les convergències entre diverses confederacions clàniques kongo van donar pas a un Estat liderat pel Nekongo o Mani Kongo.

La importància del Regne Kongo rau en el seu paper dins del desenvolupament històric de la regió. L'organització sociopolítica estava dirigida pel monarca (Mani Kongo) juntament amb les principals institucions: la casta dirigent formada pels nobles més importants, el Consell d'Estat, el cos administratiu (funcionariat) i la guàrdia reial, formada per servents del rei, normalment esclaus (a finals del segle XVI estava composta per 16.000-20.000 homes).³ La reialesa estava basada en la successió masculina, tot i això, els potencials hereus eren tant nombrosos que es va optar per una monarquia electiva. Aquesta nova organització del poder va comportar a un enfortiment

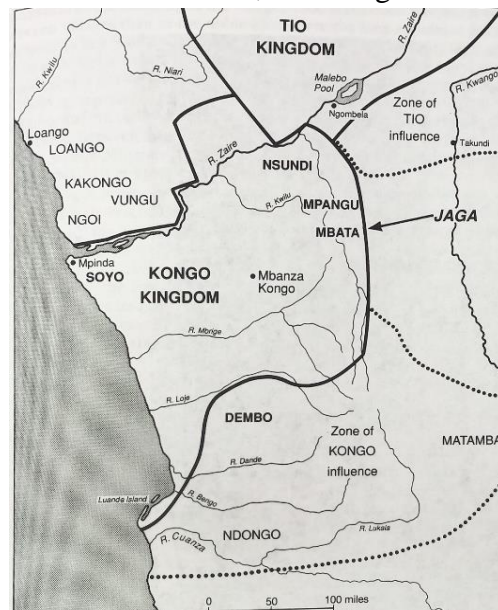
² VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa (V)*, UNESCO/Heinemann International Literature, Paris; p.547

³ VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa (V)*, ...; p.550-553

de l'esperit de les faccions aspirants al tron i per tant va afavorir les lluites constants de successió, que acabarien afeblint el Regne Kongo.⁴

Si s'ha de destacar el paper d'algun rei, fou el de Nzinga Mvemba o Afonso I, el qual va gaudir del regnat més llarg (1506-1543). Va obrir la regió als portuguesos, iniciant una àmplia reorganització econòmica i social i alhora l'assimilació d'alguns aspectes del cristianisme. A partir de 1514 es va començar a desenvolupar el comerç d'esclaus, Nzinga Mvemba va aprofitar l'oportunitat per així atreure als missioners portuguesos. Després de la mort de Afonso I, el poder del regne Kongo va disminuir. A partir de 1555 les lluites dinàstiques van ser estimulades pels portuguesos. L'aristocràcia es trobava dividida entre lusòfobs i partidaris de mantenir la relació amb els lusos. Des del 1561 però, les relacions amb Portugal ja estaven gairebé trencades. Com a mostra d'aquesta decadència, Mbanza Kongo va passar de tenir 40.000 habitants a uns pocs milers i únicament els ports exportadors d'esclaus van créixer demogràficament.⁵ Loango, al nord i Luanda al sud, es van independitzar del control del regne Kongo. Juntament amb això, la desorganització

general va permetre l'accés de les incursions dels guerrers Jaga, que van anar creixent a la perifèria del regne fins a envair-lo. A més a més, l'hegemonia del regne Kongo va ser destruïda definitivament per la colònia portuguesa d'Angola, fundada al 1575. A partir d'aquell moment els lusos abandonarien el Kongo per centrar-se en Loango, regne germà situat a l'àmplia regió costera que avui pertany a Angola, la República del Congo, la RDC i Gabon. La Il·lustració 3 mostra perfectament la situació dels diferents regnes establerts en la zona oest de l'Àfrica central.

Il·lustració 3. Regne Kongo i els seus veïns al segle XVI (Font: *General History of Africa* (V))

A mitjans del segle XVII, el Regne Kongo s'havia recuperat, òbviament havia perdut la seva hegemonia però el seu poder cap a l'est encara era intens. El poder del territori

⁴ KABANDA, A. (2005) *L'interminable crise du Congo-Kinshasa. Origines et Conséquences*, Ed. L'Harmattan, Paris; pp.17-19

⁵ VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa* (V), ...; p.555-556

s'havia perdut a la zona sud i alhora havien sofert una sèrie de derrotes contra els anglesos, aliats amb els Jaga. A més a més, el poder de Loango a partir de 1600 havia crescut i la seva influència cultural es va difondre encara més a través del comerç. Estretament relacionat, hi trobem en l'època una forta competència entre les diferents xarxes de comerç, la Vili (comerciants de Luango), la Kongo, la Angola i en última instància la Luanda. A mesura que avançava el segle XVII, els conflictes armats a la regió entre Luango, Portuguesos i Kongo seguien presents. Tanmateix, el regne Kongo mai va recuperar la seva hegemonia i amb la seva decadència es va perdre l'organització politico-social d'una àmplia regió. El mateix va succeir amb Angola, Luanda i Luango, que tot i mantenir un estat relativament fort, els problemes en la successió van afavorir la seva decadència. Paral·lelament a aquests regnes, hi trobem el ple desenvolupament i creixement dels regnes predadors i esclavistes de la perifèria. Pel que fa als portuguesos, aquests van veure com no eren l'única potència interessada en la regió, ja que els holandesos a partir de la meitat del segle XVII hi van començar a comerciar. Per a més inri, a partir de 1660, arran d'una insaciable necessitat d'esclaus, els anglesos i francesos, van entrar a competir amb els holandesos per la compra d'esclaus.⁶ Aquesta transformació cap a estats de tracta, seria la primera mostra de la maledicció del intervencionisme al Congo, on els factors exògens podrien començar a condicionar el desenvolupament polític i social de la regió.

El segle XVIII, va suposar un canvi dràstic a l'oest de l'Àfrica Central, els estats ja no eren els dominadors de la regió sinó les xarxes de comerç. Els antics estats i regnes del Kongo o Luango, ja decadents o gairebé desapareguts, van fer caure amb ells les antigues classes dominants de nobles, que en aquell moment serien substituïdes pels comerciants. Tanmateix, tal com assenyalen Roca i Lechuga, sobredimensionar el paper de la tracta atlàntica a la fi del període tradicional (Regne Kongo) seria cometre un error d'incomprensió de la constitució sociopolítica de la regió. I per tant, s'hauria de comprendre la fi de les formes tradicionals com una trajectòria o línia històrica autònoma africana. Així doncs, els portuguesos no haurien comprés tampoc la complexitat del Regne Kongo, el qual al llarg de la seva història, va estar assentat en el concepte d'aliança i no sobre el de conquesta o despotisme. I en conseqüència es va convertir en la mostra

⁶ VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa(V)*, ...; pp.560-569

d'un sistema de relacions de poder elàstic i que va permetre la perpetuació d'una identitat política kongo.⁷

En el comerç d'esclaus hi trobem dues xarxes principals, la portuguesa que comerciava des d'Angola fins a Brasil i l'altra al nord, on els poders europeus comerciaven però el comerç terrestre encara restava en mans africanes. Els comerciants europeus compraven magatzems portuaris on duïen a terme l'intercanvi de mercaderies a canvi d'esclaus a través de l'agència de "brokers", figures essencials ja que els sistemes monetaris no eren idèntics i es necessitava una sèrie de valors d'intercanvi. El nombre d'esclaus venuts en la regió al llarg del segle XVIII ronda el milió.⁸ També es comerciava, en menor quantitat, amb ivori i coure, i s'importaven armes. Els efectes d'aquesta tracta d'esclaus són molt amplis i variats, en l'aspecte demogràfic significa que un milió de persones (o més) va ser allunyada de les seves llars, comportant el descens poblacional de la regió de l'antic regne Kongo, tot i que les xifres no es poden precisar amb exactitud. Els efectes econòmics també van ser destacables ja que la regió del nord del Zaire es va estructurar en un agregat de zones especialitzades, en una es produïa tabac, en l'altra canya de sucre, en l'altra ivori i això va conduir a un empobriment tecnològic en cadascuna d'aquelles regions. Pel que fa als efectes socials i polítics, els brokers van guanyar importància social i econòmica. Per exemple, en el cas de Luango, els càrrecs del consell reial ja no eren a través de la successió sinó que es venien els càrrecs al millor postor.⁹

Així doncs, el decurs del segle XVIII fou la confirmació de la mort definitiva dels antics estats clàssics africans. En el seu lloc es van erigir les grans xarxes de tracta d'esclaus que, juntament amb grups predadors, van intentar respondre a la ingent demanda d'esclaus que exigien les potències europees. Aquestes, a excepció dels portuguesos, no varen establir cap tipus de colònia permanent sinó que la relació amb els africans era a través dels comerciants. Van aparèixer però, a finals del segle XVIII els regnes de Luba i Lunda, en les regions interiors i de sabana. El regne de Luba va néixer a Shaba, en l'actual República Democràtica del Congo i es va difondre en gran part de les sabanes del

⁷ ROCA, A., LECHUGA, J.M (2002) "Hacia el contacto total: Reflexiones en torno al sombrío preludeo congoleño", dins INIESTA, F., ROCA, A. (eds.), *África en la frontera occidental*, Ed. Sial, Madrid, pp. 67-100

⁸ VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa(V)...*; p.580

⁹VANSINA, J. (1992) "The Kongo kingdom and its neighbours" dins *General History of Africa(V)...*; p.582

sud. Tot i que un gran nombre de societats van evolucionar de forma autònoma en la regió, mai es va perdre la relació i la interconnexió regional. Segons Isidore Ndaywel è Nziem, aquest patró de construcció del regne Luba (i també Lunda) és la mostra de la capacitat d'unificació que existia entre els pobles africans en el període precolonial.¹⁰

Entrant en el segle XIX s'hi troba l'últim període de "llibertat" en la regió oest de l'Àfrica Central. Llibertat en el sentit de no trobar-se sota la dominació directa d'un aparell estatal estranger, com succeiria de forma notable a partir finals del segle XIX. Seguint la tendència del segle XVIII doncs, la regió continuaria sent una part de la xarxa de comerç mundial. Tanmateix, a meitats de segle, el comerç va patir una davallada en l'aspecte esclavista i va augmentar pel que fa als recursos d'acumulació com foren l'ivori, el coure, l'oli o el cafè. Es van crear, al igual que succeïa amb els esclaus, una sèrie de xarxes de comerç al llarg de l'Àfrica Central. No obstant, es va crear una polarització en el territori, on hi havia forts contrastos entre les àrees que monopolitzaven les activitats profitoses (centralització i comercialització d'una amplíssima quantitat de productes) i les que hi havia molt poques oportunitats d'acumular riquesa.¹¹ En els altres períodes prèviament analitzats, s'ha centrat el focus en l'aspecte econòmic i polític, ara bé, tenint en compte que aquest és el context amb el que es trobaran els colonitzadors belgues, cal destacar breument la societat i el poder en la regió per comprendre com la brutal imposició colonial hi afectarà. La societat centre-africana del segle XIX s'ha d'analitzar en el context de la tradició antiga, J.L Vellut presenta com les societats de la regió es trobaven en un impàs entre dues estructures de poder: la jeràrquica, definida a la perfecció a través del pagament de tributs, fonament dels regnes, i per l'altra banda la igualitària i forma de govern més informal definida a través del consell d'ancians.¹² Alhora, els antics estats o regnes del segle XVII i XIX ja estaven gairebé esborrats del mapa, la principal via de trencament d'aquests va ésser la divisió en grups més petits dirigits per un cap local. Un element també a destacar dins de la societat tradicional i que va persistir fins al XIX va ésser la figura del cap o *bulopwe* (caps nascuts de la sang reial dels fundadors), tanmateix, el poder en el segle XIX va patir una mutació i la figura del cap, o bé va quedar obsoleta

¹⁰ NDAYWEL È NZIEM, I. (1992) "The political system of the Luba and Lunda: its emergence and expansion" dins *General History of Africa (V)*, UNESCO/Heinemann International Literature, Paris, p. 589

¹¹ VELLUT, J.L (1992) "The Congo Basin and Angola" dins *General History of Africa (VI)*, UNESCO/Heinemann International Literature, Paris; pp. 299-300

¹² VELLUT, J.L (1992) "The Congo Basin and Angola" dins *General History of Africa (VI)*,...; pp. 305-306

(exemple del grup Kongo) o bé l'expansió del comerç va conduir a la polarització al voltant de grups emprenedors i comerciants.¹³ Així doncs, la figura del cap, va seguir persistint arran de la forta tradició, no obstant va assumir nous trets o característiques a mesura que avançava el segle. Vellut planteja que concebre el segle XIX (fins l'arribada del colonialisme europeu) com una època de fragmentació en la regió oest de l'Àfrica Central pot resultar erroni, ja que va ésser un moment en que els límits o fronteres ja no es podien definir únicament per forces polítiques sinó que s'ha de considerar l'element de l'ampli creixement econòmic de certes regions, que es van expandir més enllà dels límits establerts per les ètnies o les organitzacions polítiques.¹⁴

Període colonial: Leopold II i els belgues

Tenint en compte el període prèviament explicat, la societat centre-africana, tot i no ésser intervinguda directament per cap poder europeu en forma de colònia, va ser un moment en què a través de la tracta d'esclaus, la regió va incorporar-se, en un cert grau, a la resta del món. I també va ésser una petita de mostra de com les necessitats europees podrien mutar la societat, l'economia i la política centre-africana. Aquest efecte europeu, va incrementar-se a mesura que iniciava el segle XIX i finalment es va optar per donar un pas endavant i iniciar l'ocupació directa de les regions. Ara bé, a què es pot associar doncs aquesta evolució dels esdeveniments? Ki-Zerbo planteja com els països de l'Europa Occidental van sofrir un canvi en les seves estructures, la primera revolució industrial, caracteritzada per la màquina de vapor aplicada en la producció tèxtil, el transport i juntament amb altres invents. Tot això va produir unes noves necessitats europees, la relació amb Àfrica ja no podia ser com en el passat. Ja no es precisaven les mans d'esclaus en les plantacions, sinó que les mans africanes eren més útils a la mateixa Àfrica, per proporcionar matèries primeres i construir mercats interns per a la producció industrial europea. Així doncs, la mecanització industrial europea imposava un nou paper a l'Àfrica dins del sistema-món i s'iniciaria una sèrie d'esdeveniments que conduirien a l'ocupació del continent africà des de meitats del segle XIX fins a meitat del segle XX, o fins i tot més enllà. Aquest període estarà marcat per tres figures clau: els missioners, els comerciants i els militars.¹⁵ Tanmateix, el desenvolupament d'aquest procés conduiria a

¹³ VELLUT, J.L (1992) "The Congo Basin and Angola" dins *General History of Africa* (VI), ...; pp. 319-321

¹⁴ VELLUT, J.L (1992) "The Congo Basin and Angola" dins *General History of Africa* (VI), ...; p. 323

¹⁵ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual*, Ed. Alianza, Madrid; p.602

països a actuar a partir de l'avidesa individual, com el cas de Bèlgica i Leopold II, desencadenant un caos enlloc d'un sistema de conquesta i colonització ben planificat.

El Congo Leopoldià: Formació i conquesta de l'EIC

Si s'observa el mapa colonial africà, les regions més riques i extenses varen pertànyer als dos països més rics i poderosos del moment, Gran Bretanya i França. En conseqüència sorgeix la qüestió de com un país de les dimensions de Bèlgica va aconseguir el domini d'una regió tant rica i alhora tant extensa al cor del continent africà.

Guy Vanthemsche ens presenta com dins del context de la colonització, Bèlgica era també un estat relativament nou, ja que havia assolit la independència a partir de 1830 i aquest va tenir tres característiques molt singulars des del seu naixement: la neutralitat diplomàtica, una prioritat tenint en compte la seva ubicació, al estar envoltat d'altres estats tant poderosos. En segon lloc, la nació va adoptar el sistema polític basat en la democràcia representativa, on el rol del cap d'Estat, estava fortament "limitat". I en tercer lloc, Bèlgica va ocupar una posició de lideratge en qüestions de desenvolupament, ja que fou dels primers estats industrials del continent.¹⁶ Així doncs, seguint la línia dels seus veïns europeus, l'agenda colonial africana no fou pas un tema important a mitjans del segle XIX. Tanmateix, arran de l'ascens de Leopold II es va produir un viratge.

En la Conferència Internacional de Geografia que va tenir lloc a Brussel·les l'any 1876, l'explorador alemany Schweinfurth va suggerir la necessitat de crear un estat congolès fort per tal de resistir la invasió dels negres àrabs. El fet que el centre d'Àfrica, que encara era una zona sense explorar i per tant sense conèixer la seva amplíssima riquesa va conduir a Leopold II a aprofitar la Conferència. I així es va crear l'*Association Internationale Africaine* (AIA), on s'hi congregarien missioners, exploradors i científics per explorar el centre d'Àfrica i intentar "preservar-lo del perill" de la tracta d'esclaus. Aquesta associació acabaria aviat convertint-se en l'Estat Independent del Congo (EIC), el qual seria "protegit" únicament pel rei Leopold II. Pel que fa a l'exploració de la regió, el lideratge va recaure en el britànic Stanley. L'explorador, al 1878 es va comprometre per un període de 5 anys al servei del rei Leopold, on duria a terme una acció directa al terreny: explorar, establir estacions, conquerir terres, atreure caps tribals i en primer lloc

¹⁶ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980)*, Éditions Complexe, Brussel·les; pp.29-30

construir un ferrocarril per obrir la ruta a la vora dels salts d'aigua, és més, a Stanley se li atribueix la frase "sense ferrocarril, el Congo no val ni un penny".¹⁷ El moment en què Leopold va rebre la completa legitimació del seu domini al Congo fou a la Conferència de Berlín (1884-1885). Així doncs, el monarca belga únicament s'havia de centrar en ocupar i controlar aquell immens territori, gairebé desconegut i altament afectat per la tracta d'esclaus. Juntament amb Stanley, es va comptar amb la col·laboració del geòleg Jules Cornet, el qual estudiaria amb detall les riqueses de la conca cuprífera de Shaba (Katanga). En aquell moment, el cardenal Lavigerie estava en plena lluita contra els esclavistes àrabs. El més important era Tippu Tip, que havia estat nomenat governador de la regió dels Ràpids, a sou de Leopold II. Tanmateix, els negres estaven descontents amb les taxes d'exportació del marfil i finalment els belgues, amb tropes negres, van destruir totalment els forts dels esclavistes.

Definitivament el territori havia estat conquerit però s'havien gastat una quantitat immensa de recursos, a expenses del tresor privat del rei Leopold. Ki-Zerbo exposa quina va ésser l'estratègia de finançament i control del territori per part del rei belga. En primer lloc, l'any 1887 va crear una societat de finances d'empreses d'explotació, la Companyia del Congo per el Comerç i la Indústria. La principal inversió seria la construcció del ferrocarril, la qual seria un cementiri de treballadors negres i marcaria la dinàmica de la dominació leopoldiana del territori. A finals del segle XIX, el monarca va publicar una part del seu testament en el qual cedia a Bèlgica l'EIC, i constituïa per primer cop l'herència de tot un estat sencer. En un primer moment l'Estat belga veuria el domini del Congo com una pesada càrrega, tanmateix quan a finals del segle XIX, l'economia de la colònia estava ja equilibrada, van acceptar els drets d'herència¹⁸.

Leopold II, per dominar el territori congolès, havia assumit un fort deute amb el sindicat de banquers, no obstant l'empresa colonial tenia com a objectiu obtenir els beneficis de la forma més ràpida possible. Aquest seria el tret de sortida del saqueig del Congo. En primer lloc, en la Conferència de Berlín, Leopold havia promès la internacionalització de la conca del Congo, on acceptava la llibertat d'establiment i comerç per a totes les potències. No obstant l'any 1889, el rei va decretar que les terres vacants passaven a pertànyer a l'EIC, trencant doncs els compromisos internacionals i alhora les normes

¹⁷ COTONAT I GARCÍA, P. (2009) *Congo. Guerra, riquesa i misèria, ...*; p.136

¹⁸ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual, ...*; p.685

africanes, ja que òbviamment no existien terres vacants sinó que les riqueses de la regió pertanyien als autòctons i a ningú més. Com es lògic i característic de Leopold II, aquest va optar per fer cas omís i continuar el saqueig. Així doncs, el rei Leopold i la societat de la qual era el principal accionista posseïen el sòl, el producte del sòl i el monopoli de reclutament dels indígenes de la regió. De 2.450.000 quilometres quadrats, hi havia 2.420.000 que restaven en mans de l'Estat o de les societats de les quals ell n'era beneficiari: *Compagnie du Katanga*, *Société Anversoise* i la *Compagnie du Lomami*.¹⁹

Abusos i atrocitats en el Congo Leopoldià

Aquest sistema d'explotació del Congo, va tenir òbviamment una fortíssima repercussió dins de la població autòctona i per tant cal dedicar un apartat a analitzar les atrocitats produïdes durant el domini del rei Leopold II, un dels períodes més foscos i tràgics de la història de l'Àfrica durant el colonialisme. En el període colonial, imperava la violència i la llei del més fort, per explicar les atrocitats del EIC, s'emprarà principalment el capítol "Els drets humans al Congo colonial: exposició i anàlisi d'alguns casos i testimonis d'abusos" de César Nkunku Khode dins de l'obra *RDC Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l'estat* dirigida per Mbuyi Kabunda i Toni Jiménez Luque: En primer lloc trobem la imposició de conreus obligatoris i el lliurament de collites i productes agrícoles. Durant el període de l'EIC els ingressos provenien principalment del cautxú, per tant si la població autòctona no lliurava els productes als colons, aquest actuaven a través d'abusos. Òbviamment, s'emprava el terror amb l'objectiu d'incrementar la producció de cautxú. En segon lloc hi trobem els treballs forçats, Ki-Zerbo destaca que el 1903 l'ABIR (empresa de l'EIC dedicada a l'extracció de cautxú) a Anvers es venia 815.525 kg de cautxú anualment, i a través del càlcul es dedueix que es precisava d'un treball permanent de 30.000 recol·lectors, almenys durant tot l'any.²⁰ Com a exemple també de treballs forçats, s'hi pot destacar la situació viscuda durant la Segona Guerra Mundial on la població local congoleesa va abocar-se a l'esforç de guerra per salvar la metròpoli però va acabar fortament empobrida per deixar de banda la seva tasca de subsistència.²¹ En tercer lloc, les expedicions punitives: la repressió estava molt estesa al Congo colonial i qualsevol mostra de rebel·lió o resistència era fortament reprimida pel

¹⁹ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual, ...*; pp.685-686

²⁰ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual, ...*; p.688

²¹ KABUNDA, M., JÍMENEZ LUQUE, T. (2009) *República Democrática del Congo. Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l'Estat*, Ed. Fundació Solidaritat UB i Inrevés Edicions, Barcelona; pp.15-22

terror i la violència, la *Force Publique* podia actuar destruint poblats sencers o robant tots els queviures d'una comunitat. En quart lloc, l'aplicació de la tortura, la pena de cops de fuet i les execucions sumaríssimes: qualsevol que infringís les ordres colonials sofria un càstig corporal i hi van haver una infinitat de testimonis i relats d'aquesta activitat colonial. En cinquè lloc hi ha les humiliacions, atemptats a l'amor propi i actes desmoralitzadors: les principals víctimes n'eren els caps de les diferents tribus congolesees i alhora els treballadors de les plantacions amb el terror i la violència. En sisè lloc, les injustícies socials i restriccions de llibertats i per últim els reclutaments forçats, condicions laborals i vitals pèssimes i la violència infligida sobre dones i nens. Aquestes són les principals violacions i abusos dels drets humans de la població congolese durant la dominació colonial belga, sobretot en el període de Leopold II.²²

Guy Vanthemsche també relaciona la necessitat de beneficis immediats com la principal explicació de les atrocitats leopoldianes. S'imposava doncs, un règim de treball implacable i es duia a terme càstigs en contra de qualsevol mostra de resistència o bé de passivitat davant d'aquests esforços inhumans imposats. La destrucció de poblats, execucions sumaríssimes, segrest d'ostatges, càstigs corporals diversos, violacions i campanyes punitives van ser el dia a dia de l'EIC. El nombre de víctimes de Leopold II al Congo és una xifra poc exacta i que varia des dels diferents punts de vista, i per tant és una estadística difícil de calcular. Se li sol atribuir la xifra de 10 milions de víctimes, no obstant és un nombre excessiu tenint en compte que la població de l'EIC al 1924 rondava els 10 milions.²³ No foren tants però durant les quatre primeres dècades de domini belga la població congolese va disminuir de forma dràstica.²⁴ Tanmateix, en aquest treball no resulta important el nombre ni el joc de xifres de les víctimes dels belgues, sinó que l'element a destacar és en si mateix el règim de terror colonial que es va aplicar sobre la població autòctona i els efectes que això tindrà en el desenvolupament social, polític i econòmic de la regió fins arribar al període d'independència i descolonització.

²² KABUNDA, M., JÍMENEZ LUQUE, T. (2009) *República Democràtica del Congo. Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l'Estat, ...*; pp.15-22

²³ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980), ...* ; p.39-40

²⁴ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980), ...* ; p.40

El Congo Belga: Reformes i administració (1908-1960)

El rei Leopold, arran de la intensiva explotació del cautxú a la regió, va recuperar els diners invertits en el Congo i alhora va obtenir-ne beneficis, òbviament a costa d'un amplíssim cost humà. El rei, afirmava, front les pressions belgues d'entregar el Congo a l'Estat belga: "Mis derechos sobre el Congo no se comparten. Son producto de mis penas y de mis gastos". La pressió però, fou de tal envergadura, que el 1908 el Parlament belga procedia a la conversió de l'EIC cap a colònia belga.²⁵ El document més conegut i que va causar un gran escàndol internacional fou l'Informe Casement, publicat l'any 1904 per l'irlandès Roger David Casement, on denunciava els abusos i maltractes a la població autòctona. La colonització belga però, segons Vanthemsche, s'iniciaria amb una "amnèsia col·lectiva" i per tant es va assimilar l'argumentari de Leopold II per justificar la seva gestió colonial. De cara al món i davant l'opinió pública belga van negar qualsevol existència d'abús al Congo leopoldià. Aquesta seria doncs, la línia diplomàtica belga després de la Primera Guerra Mundial i la resta del segle XX responent a través de la minimització o denegació. En conseqüència, la Bèlgica oficial, assumirà el discurs leopoldià acusant de calúmnies les denúncies d'abusos i seguint aquesta línia, la majoria de funcionaris de l'EIC actuaran d'acord l'Estat belga. Tanmateix, els treballadors estrangers (no belgues) que van participar en el Congo leopoldià, seran els principals testimonis denunciants de les atrocitats belgues. La carta d'un magistrat a l'EIC a l'antic ministre de colònies belga, Paul Crokaert, denunciava que els horrors del cautxú no eren pas una llegenda, ell mateix les havia vist.²⁶

Al 1908, a través de la Carta Colonial, es fixaria l'estatut polític i administratiu del Congo. El poder legislatiu estaria en mans del rei, en col·laboració amb el ministre de Colònies i el consell colonial (a títol consultiu). El poder executiu, que era del rei, va ser delegat al governador general i l'alta direcció dels serveis administratius de la colònia. A més a més, una comissió de protecció d'indígenes (*tribunaux costumiers*) presidida pel procurador general, amb seu a Léopoldville, centrada en el dret consuetudinari indígena i amb una gran importància (400.000 judicis anuals de mitjana). El país alhora, quedava dividit en sis províncies (Equador, Oriental, Kivu, Katanga, Kasai i Léopoldville) a ordres d'un

²⁵ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual, ...*; p.688

²⁶ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980), ...*; pp.42-44

comissari provincial. I cada província es subdividia alhora en districtes, governats pels comissaris. La cèl·lula administrativa era el territori, amb un administrador al cap.²⁷

La primera reforma important, després del període leopoldià, fou la de 1910. En aquesta es va decretar la supressió del règim d'impostos dels productes vegetals de les "terres vacants" dels indígenes. Això significava pels autòctons lliure disposició del sòl i per algun europeu que es volgués instal·lar, significava demanar doble permís: als indígenes i a les autoritats colonials. Alhora es van suprimir les prestacions en treball, les quals abans eren totalment abusives. Per incrementar la productivitat i el rendiment de les produccions, enlloc d'emprar l'antic mètode punitiu de Leopold, es va optar per una substitució pel pagament per diners. Així doncs, els congolesos van anar assumint el valor del diner com a mitjà d'adquisició de productes.²⁸ Tot i això, no va ser fins després de la Primera Guerra Mundial quan es va iniciar aquesta explotació més racional, i va ser llavors quan les societats van portar al Congo el pas de l'economia de recol·lecció a la capitalista basada en mines, plantacions i trusts. La gran crisi de mundial de 1929 va ésser un problema que va afectar a la població congolese, pel fet que es van instaurar els cultius obligatoris, els quals van obligar a un milió de famílies a proporcionar cotó, palma, cacauet, etc. La Segona Guerra Mundial va accelerar el *boom* econòmic gràcies a la valorització de metalls necessaris per l'electrònica i a nivell estratègic. Tant Ki-Zerbo com Guy Vanthemische, més enllà de la política econòmica, destaquen que a nivell social els belgues van optar per una via paternalista, aplicada amb més intensitat a partir de la II GM. Els últims 15 anys de domini belga van estar marcats per un cert "avenç" en el Congo belga: augment producció minera i agrícola impulsada pels preus als mercats globals, creixement en la inversió pública i privada, creixement de les indústries processadores congoleses i millora de les infraestructures, augment del poder adquisitiu dels negres, moviments poblacionals a les nuclis urbans (èxode rural), escolarització massiva i ampliació dels serveis socials i sanitaris al camp. La regió de Katanga es va convertir en la segona regió d'Àfrica pel seu poder industrial i urbanització, aquesta regió industrial, junt amb Kasai, seran elements claus en el procés de descolonització o d'aplicació del neocolonialisme, que s'explicaran més endavant. Tanmateix, el Congo va xocar amb la contradicció del domini colonial: era una regió que produïa una quantitat ingent de

²⁷ COTONAT I GARCÍA, P. (2009) *Congo. Guerra, riquesa i misèria, ...*; p.167

²⁸ COTONAT I GARCÍA, P. (2009) *Congo. Guerra, riquesa i misèria, ...*; pp.168-173

productes agrícoles, tanmateix eren productes d'exportació i per tant no era capaç d'alimentar a la seva pròpia població.²⁹

L'aspecte educatiu és un dels punts que s'ha de destacar com més important per analitzar del període colonial belga, doncs la formació dels futurs líders i població del procés independentista serà clau per comprendre'l. Durant el domini leopoldià es va assignar la tasca educativa a les missions catòliques, tot i això no va ser fins al 1908 que l'Estat belga va instaurar l'ensenyança oficial amb la fi de formar auxiliars de l'administració. Al 1920 sols hi hauria 1.861 alumnes en comparació dels gairebé 200.000 en les missions catòliques i protestants, que eren òbviament una ensenyança molt elemental. L'escola laica va tardar en evolucionar i va començar el seu funcionament a partir de 1940, al 1954 es fundava la Universitat catòlica de Lovanium i la d'Elisabethville al 1956. Els belgues, pretenien de forma sistemàtica fer evolucionar als africans en el seu propi cercle. Aquest era doncs el mecanisme paternalista belga, el qual preveia una evolució dels africans a ritme de segles. I per tant van transformar molt lentament el Congo, finançat principalment per les reinversions dels beneficis adquirits al país.³⁰ L'exemple més clar del balanç negatiu d'inversió belga en la colònia es va plasmar en els dirigents independentistes, dels quals Lumumba comptava únicament amb estudis secundaris i els que sí tenien estudis universitaris, com Kasavubu, eren una excepció. Guy Vanthemsche destaca que, en l'aspecte econòmic, el contribuent belga no va participar gens en l'acció "civilitzadora" del Congo. És a dir, la inversió de la metròpoli a la colònia congoleesa es basava en una part dels beneficis que se n'extreia d'ella.³¹ El període leopoldià marcaria el caràcter econòmic futur del Congo, caracteritzat pels importants rols dels grups financers i de les grans empreses, aliats amb els poders públics.³²

A mesura que s'entrava a la dècada dels anys 50, i la situació dels congolesos era "millor" respecte a èpoques anteriors, es va començar a formar i a organitzar una classe política congoleesa nacionalista, amb la ferm creença d'autosuficiència política i socioeconòmica del Congo. Les autoritats colonials belgues però, no estaven preparades per un futur autonòmic i lliure del Congo. No obstant, la resposta repressora de les forces d'ocupació

²⁹ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980)*, ...; pp.47-48

³⁰ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del África negra. Del siglo XIX a la época actual*, ...; pp.690-691

³¹ VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980)*, ...; pp.205-207

³² VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980)*, ...; p.295

belgues vers la desobediència civil dels nacionalistes congolesos conduiria a una escalada de violència que desembocaria en una abrupta i forçada independència el 30 de juny de 1960. La guerra, enlloc d'allunyar-se de la regió s'instal·laria permanentment d'ençà la independència: ascens lumumbisme, independència regions Katanga, intervenció de la CIA, assassinat de Lumumba, cop d'estat de Mobutu, dictadura de 30 anys del mobutisme i posteriorment dues guerres protagonitzades pels dos Kabilas (pare i fill).

Arran de l'exposició d'aquests antecedents històrics el que es pretenia era l'anàlisi i comprensió de l'evolució que va sofrir la població congoleesa al llarg dels segles, especialment durant la dominació colonial, els quals marcarien el caràcter social dels congolesos que el Che Guevara, en arribar al 1965, es trobaria i intentaria convertir en revolucionaris, o sinó almenys despertar el seu esperit revolucionari. En conclusió, en aquest període precolonial i colonial hi trobaríem els primers exemples de la maledicció internacionalista, on es maltractaria el principi d'autonomia de les societats africanes, pels interessos colonials europeus. A més a més, l'establiment belga en la regió, legitimat a partir d'una missió civilitzadora, espoliaria brutalment la regió i la seva inversió seria ínfima. Alhora, la seva política paternalista deixaria un país gens preparat per la independència i sí indefens vers el neocolonialisme. El Congo, tal com s'ha observat en períodes posteriors, no era una regió unitària ni ben definida en l'aspecte ètnic i cultural, l'activitat econòmica es centrava en certs punts i es van formar múltiples regnes i estats, tanmateix aquests no serien els antecessors de la República Democràtica del Congo, sinó que ho seria l'Estat Independent del Congo de Leopold II. El qual es va formar apropiant-se d'un territori vastíssim en el què hi conflueixen una multitud d'ètnies i tribus i les va unificar dins d'un mateix territori. En conclusió, els belgues van arribar amb "l'objectiu" d'acabar amb el Congo del *Cor de les Tenebres* de Joseph Conrad (1899) i acabarien sent el fre del desenvolupament autònom d'una àmplia regió africana, sense respectar les fronteres culturals i ètniques, les sobiraniaes locals i les continuïtats tradicionals, emprant una violència continua vers la població autòctona.

Procés d'independència del Congo (1960-1965)

El període des del 30 de juny de 1960 al 25 de novembre de 1965, es va produir a la República Democràtica del Congo una voràgine d'esdeveniments protagonitzats per: Lumumba, Kasavubu, Mobutu i Tshombé. Amb espectadors de nivell com: Bèlgica, Estats Units i la CIA, la Unió Soviètica, l'ONU i el protagonista d'aquest treball, Ernesto

Che Guevara. Així doncs, aquest singular procés d'independència va suposar una lluita de diferents interessos sobre com hauria d'esdevenir aquest país recent nascut: o bé un país independent en tots els sentits, lliure, potent i capaç d'articular un moviment panafricà revolucionari a tot el continent o bé un súbdit de l'imperialisme, dependent econòmicament de les potències occidentals, corrupte i repressor. El model vencedor fou òbviament el segon, i a continuació es procedirà a explicar, de la forma més clara i comprensible, aquests 5 anys de conflictivitat i desordre institucional a la RDC.

El sorgiment del nacionalisme africà fou el principal accelerador de la independència del Congo, Ki-Zerbo planteja l'origen d'aquest nacionalisme africà en els primers xocs amb els estrangers, i per tant mai havia desaparegut. El període colonial va constituir una fase històrica en la que el nacionalisme, domesticat o aixafat, no va poder expressar-se més enllà de revoltes. El fet desencadenant fou la Segona Guerra Mundial, el major conflicte bèl·lic de la història va suposar un trasbals en les societats africanes, aquestes van conèixer al vertader home blanc, sense cap tipus de "màscara" imperialista i colonial. Els poders colonials, sobretot durant la Segona Guerra Mundial, van exigir als pobles africans esforços inhumans amb la fi de proporcionar matèries primeres (p.ex: la bomba d'Hiroshima es va fabricar amb urani congolès), a més també es produïen reclutaments forçosos i confiscacions que van suposar un període duríssim pels congolesos. Un cop finalitzat el conflicte, sorgiria el desig legítim de trobar un nou ritme de vida normal, menys inhumà.³³ Alhora, les anteriors potències colonials, arran del desgast de guerra, quedarien relegades a un segon lloc en el poder mundial, doncs s'alçarien com a nous dominadors globals: els Estats Units i la Unió Soviètica. Aquest fet tindrà molta repercussió en els processos d'independència africans, ja que envoltats en el context de la Guerra Freda, xocaran els interessos d'ambdues potències que acabaran decantant com s'organitzaran política, econòmica i socialment els països africans.

Tenint en compte el context prèviament exposat, els belgues van desenvolupar una forta política paternalista del Congo. Per tant, volien que el desenvolupament del país fos tutelat per ells mateixos i així evitar la construcció de qualsevol mena d'identitat nacional que al final acabés allunyant als belgues del Congo. La explotació congoleesa resultava molt rentable, no sols per les empreses sinó també per un govern que havia d'invertir-hi molt poc. En conseqüència amb la política paternalista, no van permetre formacions

³³ KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del África negra. Del siglo XIX a la época actual, ...*; p.712

polítiques més enllà de l'àmbit local, i fins al 1957 no van permetre eleccions municipals.³⁴ En aquell moment s'alçarien 3 figures claus: Lumumba, d'origen humil, va ser el promotor del Moviment Nacional Congolès (MNC) i gràcies a la seva oratòria comptava amb moltíssims seguidors; Joseph Kasabuvu, de l'associació Bakongo (ABAKO) amb molt suport de la regió de Leopoldville però no més enllà i Moïse Thsombé, de família rica de la regió minera de Katanga, descendent de reis lundas. Al voltant d'aquests tres (i Mobutu) giraria el conflicte arran de la independència.

Al gener de 1959, hi va haver revoltes populars a Léopoldville, aixafades per la repressió de la *Force Publique* que van produir 50 morts. Aquests fets i la creixent pressió dels nacionalistes va obligar als belgues a asseure's amb els líders congolesos a Brussel·les. Després de llargues negociacions, els independentistes van obligar a fixar una data en que es concediria la independència (30 juny 1960). Aquesta, era una decisió totalment contrària als interessos belgues que preferien un procés més lent i en el qual s'assegurarien el benestar dels negocis dels blancs que residien al Congo, fet que no podrien garantir arran d'aquesta independència abrupta.

Seguint doncs la línia temporal, es va constituir un esquema parlamentari amb el govern amb Kasabuvu de cap d'estat i Lumumba de cap de govern. Els belgues però, seguirien controlant l'economia, l'exèrcit, el clergat, etc. Fet que va deixar de constància el rei belga, Balduí, el dia de la independència, pronunciant un discurs totalment paternalista, en el qual alabava les tasques realitzades pels belgues durant el període colonial, les quals havien afavorit al desenvolupament de la regió. Lògicament va obviar les infinites atrocitats produïdes pels belgues. Ara bé, en un dels moments que marcarien el futur del Congo, Patrice Lumumba va pronunciar un discurs³⁵ que no va deixar indiferent a ningú. Destacant que la independència no es un regal de la metròpoli belga sinó el resultat d'una lluita col·lectiva vers el dominador:

“Aunque esta independencia del Congo está siendo proclamada hoy en acuerdo con Bélgica, un país amistoso, con el que estamos en igualdad de términos, ningún congolés olvidará que la independencia se ganó en lucha,

³⁴ FONTANA, J. (2011) “El Congo belga” dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Ed. Pasado y Presente, Barcelona; p.353

³⁵ Discurso en ceremonia de proclamación de la independencia del Congo (30 junio, 1960), Patrice Lumumba, Edició digital a [marxists.org: <<https://www.marxists.org/espanol/lumumba/1960/junio/30.htm>>](https://www.marxists.org/espanol/lumumba/1960/junio/30.htm) (Consultat el 17 d'abril de 2019)

una lucha perseverante e inspirada que ocurrió en el día a día, una lucha, en la que no nos intimidamos por la privación o el sufrimiento y no escatimamos fuerza o sangre.”

Deixant constància alhora de tot el patiment sofert al llarg del domini belga. Que si bé va tenir el seu punt àlgid de crueltat en Leopold II, durant la Segona Guerra Mundial els belgues van sotmetre a la població congoleesa a un règim de treballs forçosos inhumà:

“Estuvo llena de lágrimas, fuego y sangre. Estamos profundamente orgullosos de nuestra lucha, porque era justa y noble e indispensable para poner fin a la humillante esclavitud que nos fue impuesta. Esa fue nuestra suerte durante los ochenta años de dominio colonial y nuestras heridas están muy frescas y son demasiado dolorosas para ser olvidadas. Hemos experimentado trabajo forzoso a cambio de una paga que no nos permitía satisfacer nuestra hambre, vestarnos, tener alojamiento decente o criar a nuestros hijos como seres amados. (...) Hemos visto nuestras tierras confiscadas en nombre de leyes aparentemente justas, que daban reconocimiento sólo al derecho de la fuerza. No hemos olvidado que la ley nunca fue la misma para el blanco y para el negro, que era indulgente para unos, y cruel e inhumana para los otros. ¿Quién podrá olvidar los tiroteos que mataron a tantos de nuestros hermanos, o las celdas en las que eran arrojados sin piedad aquéllos que no estaban dispuestos a someterse por más tiempo al régimen de injusticia, opresión y explotación usado por los colonialistas como herramienta de su dominación? Todo eso, hermanos míos, nos trajo un sufrimiento indecible. Pero nosotros, que fuimos elegidos por los votos de sus representantes, representantes del pueblo, para guiar a nuestra tierra natal, nosotros, que hemos sufrido en cuerpo y alma la opresión colonial, nosotros les decimos que de ahora en adelante todo eso está terminado.”

Alhora, Lumumba exposava el principi d'autonomia del Congo vers el món internacional, ja que acceptaria la seva ajuda sempre que no fos una política imposada per l'interès econòmic i polític, és a dir, missatge directe cap al neocolonialisme:

“La República del Congo ha sido proclamada y el futuro de nuestro amado país está ahora en las manos de su propio pueblo. Hermanos, comencemos juntos una nueva lucha, una lucha sublime que llevará a nuestro país hacia la paz, prosperidad y grandeza. Juntos estableceremos justicia social y

aseguraremos para cada hombre una remuneración justa por su trabajo. Le mostraremos al mundo lo que el hombre negro puede hacer cuando trabaja en libertad, y haremos del Congo el orgullo de África (...) Y en todo esto, mis queridos compatriotas, podemos confiar no solo en nuestras propias enormes fuerzas y riqueza inmensa, sino también en la asistencia de los numerosos estados extranjeros, cuya cooperación aceptaremos cuando no esté encaminada a imponernos una política foránea, sino sea dada en un espíritu de amistad.”

I per últim, després d’haver atacat directament a l’antiga metròpoli i d’haver deixat latent la intenció d’evitar qualsevol intervenció internacionalista, Lumumba es dirigeix al poble del Congo fent un discurs despertant l’esperit nacionalista i deixant constància que les disputes tribals s’havien de deixar endarrere per avançar cap un futur d’un Congo just, lliure i unit. Alhora també hi deixà un missatge panafricanista, ja que la intenció del Congo lumumbista serviria d’exemple per la resta del continent i l’alliberaria de les mans dels poders imperialistes i neocolonialistes:

“Pero para alcanzar nuestro objetivo sin demora, les pido a todos ustedes, legisladores y ciudadanos del Congo, darnos toda la ayuda que puedan. Les pido a todos que entierren sus riñas tribales: nos debilitan y pueden hacer que nos desprecien en el exterior. Les pido a todos que no retrocedan ante cualquier sacrificio por el bien de asegurar el éxito de nuestra gran empresa. Finalmente, les pido incondicionalmente que respeten la vida y propiedad de los ciudadanos y extranjeros que se han asentado en nuestro país; si la conducta de estos extranjeros deja mucho que desear, nuestra Justicia los expulsará pronto del territorio de la república; si, por el contrario, su conducta es buena, deben ser dejados en paz, pues ellos, también, están trabajando por la prosperidad de nuestro país. La independencia del Congo es un paso decisivo hacia la liberación del continente africano entero. Nuestro gobierno, un gobierno de unidad nacional y popular, servirá a su país. Hago un llamado a todos los ciudadanos congoleños, hombres, mujeres y niños, para que adopten con resolución la tarea de crear una economía nacional y asegurar nuestra independencia económica.”

Per tant, Lumumba amb aquest discurs, trencava l’anterior oratòria paternalista belga i deixava constància tot el patiment que els congolesos havien sofert. Tanmateix, aquest discurs, el moment en què es va pronunciar i l’època, no quedaria indiferent. Amb aquest discurs anticolonial, antiimperialista i partidari de la independència política i econòmica

del Congo, Lumumba es postulava com el líder panafricanista per excel·lència, demanant deixar enrere les rivalitats tribals per lluitar contra el vertader enemic, l'estranger, que ja no intentaria dominar el país directament sinó amb una política neocolonial a través de les grans empreses.

Si aquest discurs va molestar a algú, a part dels belgues, fou als Estats Units, país que considerava a Lumumba un perill per les seves crítiques cap a Occident i per ser un potencial aliat de la Unió Soviètica. Als pocs dies de la independència, els dirigents belgues de l'exèrcit eren expulsats del país i Lumumba va nomenar cap de l'Estat Major a Mobutu (el qual tenia molt bona relació amb l'enviat de la CIA al Congo, Larry Devlin). Alhora, Bèlgica va decidir enviar tropes per protegir als seus ciutadans i la ONU va optar per intervenir. El somni d'una transició pacífica va durar uns dies. El 11 de juliol, Moïse Tshombé, amb el suport de paracaigudistes belgues i finançat per la companyia belga *Union Minière du Haut-Katanga*, declarava la independència de Katanga, rere un pretext de mantenir els poders tribals respecte la política centralitzadora de Lumumba. La regió de Kasai, productora de diamants, va seguir els passos de Katanga i es va unir a Tshombé. Lumumba, esperava que les tropes de la ONU enviades a Léopoldville ajudessin a sufocar els moviments de secessió del sud. A finals de juny Lumumba viatjaria a Estats Units per demanar suport dels americans i de la ONU, però no rebria cap mena de promesa concreta. Fontana destaca com en una reunió del *National Security Council*, el president Eisenhower va preguntar "si podemos librarnos de este tipo", en referència a Patrice Lumumba.³⁶

Lumumba, desenganyat amb Occident, es va girar cap a la URSS en busca d'ajuda militar, Krushev va respondre i va enviar mitjans de transport al Congo. Aquesta intervenció soviètica, tot i que mínima, pels Estats Units, tenint en compte el que havia succeït a Cuba l'any 1959, era una forta amenaça. Devlin, l'enviat al Congo de la CIA afirma: "En mi opinión se trataba claramente de un intento de tomar el poder. Si uno se para a pensar en ello, tenía mucho sentido. Los nueve países vecinos del Congo tenían sus problemas. Si los soviéticos hubieran conseguido hacerse con el control del Congo, podrían haberlo utilizado como base para introducir africanos, adiestrarlos en materia de sabotaje y

³⁶ FONTANA, J. (2011) "El Congo belga" dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945, ...*; pp.354-355

técnicas militares y enviarlos a casa para cumplir su deber. Decidí intentar impedirlo”³⁷ Devlin, tot i emprar aquesta excusa per justificar la seva col·laboració amb el dictador Mobutu, ni ell es creia que Lumumba fos comunista: “Pobre Lumumba. No era comunista. Solo era un pobre hombre que pensó: Puedo utilizar a esta gente”³⁸

Pocs dies més tard, el 5 de setembre, el president Kasabuvu, que havia consultat amb les Nacions Unides i amb l’ambaixador nord-americà, va destituir a Lumumba. No obstant, aquest, al mateix moment, amb el vot favorable de dues cambres del Parlament, va destituir a Kasabuvu. El 14 de setembre el problema el solucionà Mobutu, donant un cop de força per neutralitzar a ambdós. El poder el Congo passaria a mans de col·legi de comissionats pagat per la CIA. Cada cop era més obvi els plans d’assassinat de Lumumba per part dels americans i els belgues. El 27 de setembre Lumumba s’escapà del seu confinament i va marxar cap a Stanleyville, on comptava amb més suports. Tanmateix, durant el viatge va ser capturat i va quedar sota custòdia de les tropes de la ONU, mentre els americans intentaven forjar el pla definitiu per a que Lumumba fos liquidat pels propis congolesos. Ho varen aconseguir quan les tropes ghaneses del contingent de la ONU el van entregar als seus enemics i van observar amb indiferència com era maltractat per soldats de Mobutu. Fou enviat de nou cap a Léopoldville però encara s’havia de solucionar com matar-lo, llavors el belgues van optar per enviar-lo a Tshombé. Així doncs el 17 de gener de 1961, Lumumba era enviat a Katanga on va ser torturat, maltractat i vexat pels secessionistes katanguesos de Tshombé, per a ésser afusellat finalment.³⁹

Lumumba havia estat liquidat del taulell de joc i el país quedava dividit entre el govern de Léopoldville (Kasavubu i Mobutu), el govern “lumumbista” de Stanleyville (Gizenga amb un suport lleuger dels soviètics) i les regions independitzades de Kasai i Katanga, amb el suport dels belgues i mercenaris europeus. Un cop mort Lumumba, les independències de les

Il·lustració 4. Mapa de la crisi del Congo l'any 1961 (Font: Wikipedia)

³⁷ WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso*, Intermón Oxfam, Barcelona; pp.62-63

³⁸ WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso, ...*; pp.63

³⁹ FONTANA, J. (2011) “El Congo belga” dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945, ...*; pp.356-357

dues regions mineres ja eren innecessàries i els nord-americans van aconseguir que la ONU intervingués en la reunificació, Tshombé es va haver d'exiliar.⁴⁰

El 1964 les tropes de l'ONU abandonarien el Congo i nord-americans i belgues orquestrarien un viratge proposant a Tshombé com primer ministre. La raó d'això rau en la revolta dels *simba*, camperols de la zona oriental propera al Tanganyika que frustrats per la independència que havien de viure, van massacrar els funcionaris i van prendre Stanleyville. L'agost de 1964 proclamarien una segona independència, de la República Popular del Congo, dirigits pel lumumbista Gaston Soumialot, amb Laurent-Désire Kabila com a un dels principals dirigents. Temorosos per aquesta rebel·lió, es va crear una complexíssima operació militar on els mercenaris intentarien restablir el poder central de Léopoldville i evitar aquesta amenaça "revolucionària".⁴¹ Al 1965, la revolta lumumbista estava totalment dominada pels mercenaris europeus. Kabila i Soumialot, en nom del Consell Suprem de la Revolució demanarien ajuda als cubans, representats pel Che Guevara, els quals acudirien en una expedició, que posteriorment s'explicarà i s'analitzarà en el treball. Seguint el curs dels esdeveniments, la revolució lumumbista seria derrotada completament i Mobutu, l'octubre de 1965 encara seguia de cap de l'Estat Major i amb molt bona relació amb la CIA i Larry Devlin. Es va entrar a la tardor del 1965 en un punt mort, Kasabuvu feia fora a Tshombé i s'apropaven eleccions, Mobutu cada cop estava més temptat de realitzar un cop d'estat i el propi Devlin li va afirmar que els interessos d'Occident en un principi era: Tshombé de primer ministre i Kasabuvu de president, una bogeria que Mobutu no podria concebre. Així doncs, amb la col·laboració dels Estats Units duria a terme un cop d'estat el 25 de novembre de 1965. Com a primeres mesures va abolir tots els partits polítics per establir el seu, la nova constitució li donava plens poders, com a mesura "d'autenticitat" africana va canviar el nom del país per Zaire i el de les ciutats, per exemple Leopoldville va passar a ser Kinshasa. Així començarien els 32 anys de la dictadura de Mobutu, caracteritzat per un govern repressiu, corrupte i sobretot afavorint els interessos de les potències occidentals. Mobutu i el Zaire, tindrien una importància vital per als Estats Units d'Amèrica al llarg de la Guerra Freda, ja que un país de dos milions de metres quadrats al cor del continent africà amb una forta política anticomunista serviria com a para-xocs de possibles revoltes socialistes a l'Àfrica. Així

⁴⁰ FONTANA, J. (2011) "El Congo belga" dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945, ...*; pp.357-358

⁴¹ FONTANA, J. (2011) "El Congo belga" dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945, ...*; p.358

doncs, Mobutu s'aprofitaria del suport dels americans i ells també l'utilitzarien a plaer, mostra clara és que arran de la caiguda del bloc soviètic, les possibilitats de revoltes comunistes eren mínimes a l'Àfrica i seria llavors quan Estats Units deixaria caure el règim de Mobutu en mans de l'antic revolucionari Kabila. El qual, tal com narra Michela Wrong a *Tras los pasos del señor Kurtz*, enlloc d'actuar com un reformista africà (imatge que tenia) acabaria duent a terme una transició pèssima i els antics dirigents de Mobutu van poder pagar la seva alliberació per així retornar al país, el dictador va marxar però res va canviar. Mobutu governava gràcies al suport d'un cos de seguretat monoètnic, Kabila també. Mobutu va saquejar el banc central, Kabila també. Mobutu va destruir l'economia formal, Kabila també. Kabila simplement va substituir Mobutu pel mobutisme. Tanmateix, la major atrocitat que va cometre Mobutu fou la destrucció d'una economia que va ofegar les aspiracions de tota una generació.⁴²

Aquesta és doncs, l'explicació dels 5 primers anys d'independència del Congo. Que d'independència van tenir més ben aviat poca, ja que tot el succeït sempre va dependre de les decisions de les potències imperialistes. En sorgeixen doncs, una sèrie de reflexions d'aquest procés de "descolonització": En primer lloc, aquesta independència abrupta i forçada xocava completament amb el que els belgues havien estat implementant durant 80 anys, per tant el conflicte post-independència era una realitat inevitable. Lumumba, tot i ésser un líder capaç de mobilitzar masses, va sobreestimar el seu poder i es va llençar en una aventura antiimperialista i emancipadora del Congo. No va valorar el context en el que es trobava: Guerra Freda, intervencions estatunidenques arreu del món per evitar revolucions socialistes i sobretot l'èxit de la Revolució Cubana al 1959, un any abans, que havia suposat el cop més fort sofert per la política exterior dels Estats Units. En conseqüència, els nord-americans no tenien més marge d'error i davant qualsevol mínima mostra d'una guspira revolucionària actuarien amb total contundència, així ho varen fer al Congo, contra Patrice Lumumba. Alhora, els soviètics sota Krushev, tot i enviar ajuda al govern de Lumumba, mai varen involucrar-se en excés i tot varen ser "paranoies" dels Estats Units. La CIA va trobar en Mobutu un aliat excel·lent per evitar qualsevol tipus de revolta socialista en la regió i amb ell gaudirien de 30 anys d'impunitat per saquejar el país, obviant la repressió i precarietat en la que vivien els congolesos.

⁴² WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso, ...*; pp.213

Un altra reflexió que sorgeix és com aquesta aventura independentista, va xocar amb la realitat del què es la República Democràtica del Congo: un mer constructe colonial ideat per un megalòman com Leopold II. És a dir, els nacionalistes congolesos varen forçar la independència aprofitant la conflictivitat als carrers, creient que el sentiment nacionalista estava ben difós i que existiria una unitat arreu del territori, o sinó creient que tal com es va fer a Amèrica Llatina al segle XIX, la nació es construiria posteriorment a l'Estat. Com és lògic, la realitat llatinoamericana i africana són totalment diferents (tal com veurà Che Guevara) i per tant, tal com es va presentar en els antecedents històrics del segle XIX, la regió centreafricana és una confluència d'una quantitat ingent de tribus i ètnies. Així doncs, l'arribada dels belgues va suposar la creació d'una frontera que va separar ètnies o va unir tribus enemigues en un constructe que no tenia cap tipus de sentit històric. Durant el colonialisme no sorgirien aquestes diferències sinó que s'intentaria sobreviure a la forta repressió belga, no obstant al proclamar-se la independència, tot el que conformava el territori, és a dir, una altíssima pluralitat de tribus, va esclatar. Que afegint-li el prèviament exposat sobre les intervencions imperialistes, es van conformar 5 anys de caos i desordre fins al final equilibrar la balança a favor d'un dictador corrupte i ferm aliat del bloc capitalista. Per últim, també caldria deixar constància del paper de les Nacions Unides, l'organització que va néixer després de la II GM per a evitar noves atrocitats i guerres, i com a garant de la pau mundial, va mostrar al Congo la seva veritable naturalesa, una simple titella al servei dels poders occidentals que actua no en pro de la pau i l'estabilitat sinó sota ordres d'allò que, en el cas congolès, van dictar els Estats Units. I no serà l'únic cas, ja que la segona meitat del segle XX és un recull inacabable de ridículs o vergonyes realitzats per l'ONU.

Guevarisme al Congo: Expedició internacionalista cubana

Per a dur a terme l'exposició de l'expedició cubana, dirigida per Ernesto Guevara, s'emprarà com a front primària el seu diari *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, on fa una descripció del dia a dia de l'aventura cubana que va acabar resultant en un complet fracàs. Alhora, també s'empraran biografies del Che Guevara, com la de Pierre Kalfon o Jon Lee Anderson, ja que compten amb testimonis d'altres expedicionaris cubans o d'importantes figures del moment, que poden aportar visions addicionals de l'experiència africana.

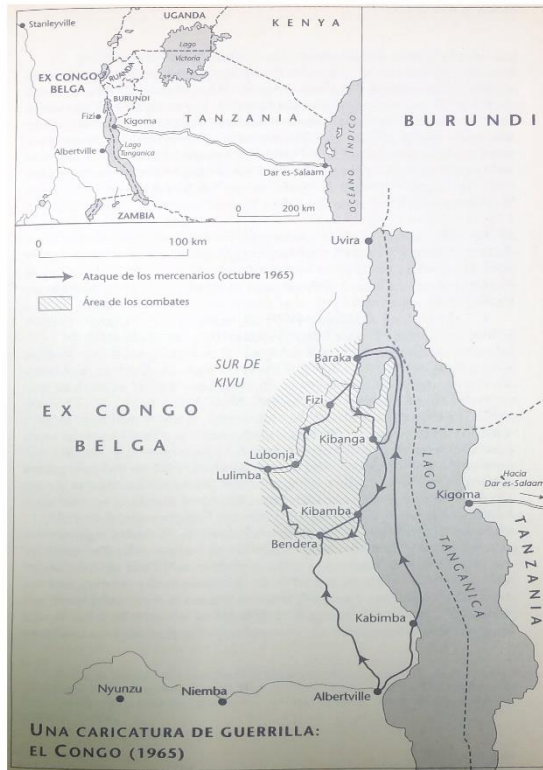
Després de l'èxit de la revolució cubana al 1959, Ernesto Che Guevara es va convertir en el revolucionari marxista més famós de tot el món. En el context de la Guerra Freda doncs, el recent nascut govern cubà es va aproximar al bloc soviètic. El Che, a més de ser el Ministre d'Indústria, va dedicar els anys 1963 i 1964 a viatjar per tot el món, actuant com un ambaixador itinerant de Cuba i dels desitjos de Fidel Castro. El primer cop en què es va referir a la situació congoleesa, va ser durant el seu discurs a les Nacions Unides, al 1964: "Todos los hombres libres del mundo deben prepararse para vengar el crimen del Congo"⁴³. I va contraposar la situació d'intervenció al Congo amb la d'indiferència d'Occident vers l'apartheid a Sudàfrica. Després de la seva estança als Estats Units, va seguir la seva gira mundial, passant per Moscó, Xina i l'Àfrica. Més concretament, durant el seu viatge a Dar-Es-Salaam (Tanzània), va tenir el primer contacte amb els revolucionaris congolesos. Aquests, des d'un primer moment van donar una imatge d'interessats i acomodats, ja que sols demanaven recursos i alhora mostraven les seves diferències entre ells, ni Soumialot ni Gbenyé van convèncer al Che Guevara, l'únic que va demostrar un mínim de caràcter revolucionari fou Kabila, que segons el Che "se daba perfecta cuenta de que el enemigo principal era el imperialismo norteamericano y se manifestaba dispuesto a luchar conscuientemente hasta el final contra él".⁴⁴ El Che, responent a les demandes congoleeses va plantejar que l'entrenament dels soldats no es conduís a Cuba sinó al mateix Congo, on s'estava lluitant vertaderament contra l'amo comú: l'imperialisme nord-americà, que en la seva forma neocolonial amenaçava la recent adquirida independència dels pobles africans. És obvi que Guevara donava molta importància a la guerra congoleesa, el seu èxit o fracàs tindria repercussions continentals. Com s'observa en els seus discursos a l'Àfrica, sempre aprofitava per insistir en aquesta lluita ferotge contra el bloc capitalista, dirigits pels EEUU i també enviava fortes indirectes a les grans potències socialistes, URSS i la Xina, que ajudaven a Cuba però amb la resta de països mercadejaven amb la "solidaritat internacionalista".⁴⁵

⁴³ ANDERSON, J.L (1997) *Che Guevara. Una vida revolucionaria*, Ed. Emecé, Barcelona; p.538

⁴⁴ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, Ed. Mondadori, Barcelona; p.36

⁴⁵ ANDERSON, J.L (1997) *Che Guevara. Una vida revolucionaria, ...*; p.545

Així doncs, tant Fidel com Ernesto Guevara van aprovar l'expedició cubana al Congo. Per a fer-ho, però, haurien de reclutar voluntaris cubans de raça negra, per afavorir la seva relació amb els africans i alhora passar desapercebuts per l'enemic. Per aquests voluntaris cubans, aquesta lluita al Congo suposava una aventura èpica que trencava amb la seva rutina de la LCB (*Lucha Contra Bandidos*), una batalla continua contra la guerrilla anticastrista. El 19 d'abril, Che Guevara arribava a Dar-es-Salaam (Tanzània) amb un aspecte totalment canviat per així evitar ser reconegut. La brigada cubana estava dividida en diversos grups que seguien diferents itineraris. Cinc dies més tard, el 24 d'abril, 13 cubans i Guevara desembarcaven a la riba congoleesa del llac Tanganyika, aquesta travessia no podia sinó suposar un record, pels cubans, de la guerrilla de Sierra Maestra, que també va començar en un vaixell, emulant l'expedició del Gramma. En la il·lustració 5 es pot observar la regió en la qual els voluntaris cubans desenvoluparan la seva acció durant set mesos.

Il·lustració 5. Mapa de la regió on es va desenvolupar l'expedició cubana l'any 1965 (Font: KALFON, 1997)

Des del primer moment, van prendre contacte amb una realitat que els perseguiria durant la seva aventura africana: la manca d'organització i el xoc cultural. El primer exemple, més enllà dels problemes tècnics en el seu trasllat pel llac Tanganyika, fou la *dawa*, una poció màgica que segons els combatents congolesos evitava que les bales els ferissin. El Che òbviament s'ho va prendre com una broma, tot i això ben aviat va veure que la *dawa* era un vertader article de fe: “A poco me dí cuenta de que la cosa iba en serio y que el protector mágico era una de las grandes armas de triunfo del ejército congolés”.⁴⁶ Els dies seguien passant i s'anaven observant cada cop comportaments més preocupants dels rebels congolesos, en primer lloc a l'arribar els medicaments cubans s'apropaven els suposats caps de les tribus demanant subministres per 3.000 o 5.000 soldats, que

⁴⁶ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.44

òbviament eren xifres inventades. Guevara va fer una descripció bastant acurada de l'exèrcit rebel: "La característica fundamental del Ejército Popular de Liberación era la de ser un ejército parásito: no trabajaba, no se entrenaba, no luchaba y exigía de la población abastecimientos y trabajos, a veces con dureza extrema (...) Después de un tiempo, aprendimos algunas exclamaciones típicas de su modo de ser. Si a la gente se le daba algo para cargar decía: *Mimi hapana motocari*, que quiere decir 'Yo no soy un camión' (...) De no cambiar el orden de cosas existentes, la Revolución congolese estaba irremisiblemente condenada al fracaso debido a sus propias debilidades internas"⁴⁷

Les primeres setmanes, fins que Kabila es dignés a aparèixer, es van dedicar a reconèixer el territori, els poblats i les tribus. Alhora, Guevara destacava que no paraven d'arribar armes de gran qualitat de la Xina i la URSS i per tant era una llàstima que s'estiguessin perdent recursos tant valuosos. L'única mostra d'esperança pel Che era Mitudidi, cap de l'exèrcit congolès que s'estava esforçant en posar ordre. Tot i això, seria una "esperança" temporal ja que Mitudidi moriria ofegat al poc temps, al creuar el llac Tanganyika. El Che, en el seu informe dels dos primers mesos, conclouïa que no s'havia fet absolutament res de profit, l'organització era pèssima i s'estaven malgastant recursos. Proposava doncs un pla d'acció, per prevenir-se d'un atac de l'imperialisme conduït pel titella de Tshombé. Els cubans a més a més, cada cop es mostraven més desmotivats pel panorama i per a més inri el primer atac que es va conduir va ser un rotund fracàs: "De los 160 hombres, 60 habían desertado antes de comenzar el combate y muchos más no llegaron a disparar un tiro. A la hora convenida los congolese abrieron fuego contra el cuartel, tirando al aire casi siempre, pues la mayoría de los combatientes cerraban los ojos y oprimían el disparador del arma automática hasta que se acababa el parque (...) En el primer momento fue atribuida la derrota a que el brujo era ineficiente y les había dado una *dawa mala*"⁴⁸

Finalment, després de molt temps d'espera, Kabila va arribar al campament, va parlar amb el Che, va fer un discurs als camperols mostrant la seva capacitat d'oratòria i als 5 dies marxaria de nou cap a Dar-es-Salaam, per evitar que Soumialot aprofiti la seva absència per imposar el seu poder en el Consell de la Revolució. Guevara li recordà que la guerra es guanyava al camp de batalla i no a les reunions a Egipte o a Dar-es-Salaam.

⁴⁷ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; pp.56-57

⁴⁸ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; pp.78-79

La marxa de Kabila va suposar un retorn a la inactivitat de l'exèrcit revolucionari, seguint la seva lògica: perquè calia seguir construint les trinxeres si el cap acabava de marxar?.

Guevara creu que per tenir èxit, s'han d'integrar (els cubans) al Moviment de Alliberació i intentar unir a ruandesos i congolesos, que no paraven de retreure's errors. Una anècdota, que es pot destacar com a mostra del desordre i el xoc cultural que va viure Guevara el Congo va succeir un dia mentre duien a terme un viatge de reconeixement pel llac amb Masengo (substitut de Mitudidi al càrrec del campament). Guevara va destacar una metralladora assentada en una muntanya, ubicada en una posició pèssima i que per tant s'hauria de retirar aquella arma i enviar-la cap a Kigoma (campament central), on sí seria d'utilitat. El consell del Che, com gairebé tots, quedaria en l'oblit i no era perquè Masengo no ho compregués, sinó que no tenia suficient autoritat, no tenia suficient força com per imposar les seves decisions contra les costums establertes, les quals indicaven que arma que queia en un grup era sagrada i per tant l'únic que podria prendre-li era l'enemic.⁴⁹

El Che plantejà emboscades per així intentar augmentar la moral dels soldats, tant congolesos com cubans. Tot i ser un èxit, en cadascuna d'aquelles accions es van veure mostres de les abismals diferències entre cubans i congolesos. Alhora, es va visualitzar les fortíssimes divergències ètniques entre els ruandesos i congolesos. El capità Zakarias, un individu autoritari i atroç, era la clara mostra de la conflictivitat de la regió, si es trobava un camperol de camí al campament l'assassinava a sang freda, el Che però intentant reportar aquests abusos a Masengo va obtenir una resposta que mostrava una característica molt africana. Aquest va justificar l'assassinat d'aquell camperol perquè era d'un poblat contrari a la revolució. La interpretació que en va fer Che apel·lava a una "mentalitat dels congolesos", segons la qual, els homes no estaven catalogats per les seves condicions personals sinó que estaven englobats dins del concepte de tribu i per tant els hi és impossible dissociar: quan una tribu era amiga, tots els membres ho serien, i quan era enemiga, també. Segons el punt de vista del Che, això evita totalment el desenvolupament de la Revolució. Tanmateix la situació era molt més complicada: les societats segmentàries africanes tenen molts mecanismes de fissió-fusió conjunturals que el Che no arribava a imaginar, com tampoc el caràcter reversible entre l'imperi de concepcions de poder tan diferents com la *fanga* (força) o la *mansaya* (legitimitat)

⁴⁹ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.94-95

emprant la terminologia adoptada per Roca i Iniesta.⁵⁰ El seu simplisme no podia explicar més que amb desqualificacions (mandra, covardia, absència de compromís) el que va observar més endavant, que alguns membres dels poblats “amics” actuaven com a espies pels soldats de Tshombé. No va analitzar la comunitat d’interessos reals sobre la que s’ha de basar qualsevol moviment de canvi social, ni tampoc va tenir en compte el llarg llegat de la guerra i la imposició violenta com a mitjà de vida del tràfic d’esclaus, i també, en un altre registre, del colonialisme.

Guevara, veient els successius conflictes i desordres, va veure que el seu objectiu de 5 anys d’èxit de la Revolució Congolesa era massa optimista. El desànim dels cubans cada cop és més destacat i Guevara creu que s’ha de replantejar el funcionament dels fronts: s’ha de conformar un exèrcit popular autosuficient en comunió permanent amb el poble, no pot ser parasitari, sinó un mirall on es miressin els camperols, alhora la desconfiança vers els congolesos s’ha de solucionar amb els ruandesos deixant constància que el resultat de la lluita a Ruanda depèn en gran mesura d’allò que acabi succeint finalment al Congo. El Che decideix tenir contacte amb els camperols i té una bona imatge d’ells, fet que el condueix a preguntar com aquell camperol pot acabar convertint-se en el mandrós soldat congolès. Guevara conclou que les agrupacions militars congoleses, enlloc de ser factors de desenvolupament de la consciència revolucionària, eren una deixalleria on tot es podria, resultat de la desorganització i de la falta de direcció.⁵¹

Per a més inri, arribaren “reforços” entrenats a països socialistes, com Xina, Bulgària o la URSS, que el Che va descriure: “La primera preocupació de esos muchachos era recibir quince días de vacaciones para visitar a sus familias (...) En todo caso, ellos eran cuadros entrenados por la Revolución, no podían arriesgarse en la pelea (...) Se elegían estudiantes que hablaban francés o hijos de caciques políticos que han recibido todo lo negativo de la cultura europea y nada del espíritu revolucionario que nació en su proletariado. Volvían barnizados superficialmente de marxismos, imbuidos de su importancia de ‘cuadros’ y con un desafortado afán de mando que se traducían en actitudes de indisciplinas y hasta de conspiración.”⁵²

⁵⁰ ROCA, A., INIESTA, F. (2013) “¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África Negra Postcolonial”, dins SANTAMARÍA, A. i GARCÍA BURGOS, J. (eds.), *Regreso al futuro: culturas y desarrollo en África*, Madrid, La Catarata, pp. 57-107.

⁵¹ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.121

⁵² GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.130

Per a sumar encara més drama a la situació, Soumialot, en representació del Consell Revolucionari, es pagava gires internacionals per encara aconseguir més ajudes. Irònicament, a L'Habana, pensant que l'expedició cubana estava sent un èxit, van accedir a entregar 100.000 dòlars als rebels congolesos. Tenint en compte que cada front costava 5.000 dòlars mensuals en mantenir, se'ls hi va concedir 20 cops més, sense ser conscients que tots aquells recursos ni s'apropriarien al front.⁵³ Alhora, al setembre de 1965, Fidel seguia enviant contingents a Tanzània per unir-se al Che. Aquests nouvinguts cubans, a l'arribar van conèixer la vertadera cara de Kabila, el qual anava amb un Mercedes-Benz per tota la ciutat i ni es va dignar a deixar la seva llanxa per creuar el llac.

Tot anava dirigit cap al desastre més absolut: les desercions eren part del dia a dia del campament i els intents d'emboscada ja no servien per tapar el desastre d'aquella aventura africana. A més a més, Tanzània, el país que més estava col·laborant amb l'expedició cubana, es mostrava cada cop més reticent a seguir contribuint amb els rebels congolesos, Pierre Kalfon atribueix això a la pressió xinesa de Tanzània, tement que els cubans (propers al bloc soviètic) guanyessin influència en aquella regió.⁵⁴ Va arribar llavors, una carta de Fidel informant que Tanzània exigia la retirada de les tropes cubanes, el Che però es mostrava totalment contrari a aquesta decisió, per ell suposava la pitjor de les humiliacions. Tanmateix, cap a l'octubre va començar l'ofensiva del govern vers els rebels i ni el Che ni els seus homes estaven preparats. Després d'un caos generalitzat al llarg d'inicis de novembre, on els ruandesos es retiraren cap a Ruanda i els congolesos desertaven amb les seves armes, Masengo va comunicar-li directament a Guevara que abandonessin la lluita. Com a mostra del caràcter compromès del Che, li va dir el següent a Masengo: "le dije que había una cosa llamada historia que se compone a partir de muchos datos fragmentarios y puede ser tergiversada. En suma, quería tener esa carta en la mano por si alguna vez se malinterpretaba nuestra actuación"⁵⁵

Definitivament, el dia 18 de novembre, Ernesto Guevara i un centenar de cubans abandonaven el Congo a través del llac Tanganyika, pel mateix camí que havien arribat. Tot i això, marxaven derrotats i conscients que la seva presència havia estat en va. Guevara ho narra així: "La idea de quedarme siguió rondándome hasta las últimas horas

⁵³ KALFON, P. (1997) *Che: Ernesto Guevara, una leyenda de nuestro siglo*, Ed. Plaza & Janés, Barcelona; p.486

⁵⁴ KALFON, P. (1997) *Che: Ernesto Guevara, una leyenda de nuestro siglo, ...*; pp.492-493

⁵⁵ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.239

de la noche y quizás nunca haya tomado una decisión, sino que fui un fugitivo más (...) durante estas últimas horas en el Congo me sentí solo como nunca lo había estado, ni en Cuba ni en ninguna parte de mi peregrinar por el mundo”.⁵⁶ El 25 de novembre, pocs dies després que el Che i els seus homes abandonessin el Congo, Mobutu donava el cop d'estat que el situaria al capdavant del país durant tres llargues dècades. Era doncs, amb tota rotunditat, la fi de la revolució congoleesa i l'èxit absolut dels poders imperialistes a través de la seva política neocolonial.

Reflexions del fracàs revolucionari al Congo

“Esta es la historia de un fracaso”: Aquesta és la primera frase de *Pasajes de la Guerra revolucionaria: Congo* d'Ernesto Che Guevara. Llegint aquesta obra es pot començar a comprendre quins van ser els motius del fracàs de l'expedició cubana a l'Àfrica; ara bé, no únicament a través de les explicacions del propi Che, sinó també detectant allò que no pot explicar (sense ser-ne sempre del tot conscient). En línies generals, seguint el seu discurs, es podria atribuir el fracàs sobretot a la indisciplina dels comandants i dels soldats congoleesos, dividits i enfrontats per motius ètnics i/o tribals, i en definitiva poc compromesos com a revolucionaris, però aquesta atribució és una simplificació, com moltes descripcions que va realitzar Guevara en la seva estança a l'Àfrica. El succeït al Congo fou una confluència de processos històrics, continuïtats i esdeveniments puntuals que van marcar el futur del país. Així doncs, l'objectiu d'aquest capítol és l'exposició i anàlisi dels diversos elements endògens i exògens que van contribuir en el fracàs revolucionari de l'any 1965. En segona instància, també serien útils per explicar la fallida de l'estat congolès d'ençà la independència. Els principals elements o conceptes, per respondre a la qüestió proposada són: la maledicció internacionalista, l'absència d'inversió modernitzadora, la manca de coherència eco-política i la sobirania escamotejada a la població.

Pel que fa als factors exògens o a la influència externa, si hi hagués un concepte per resumir el succeït al Congo en el període estudiat en el treball seria la maledicció internacionalista. Concepte que parafraseja i s'associa a la maledicció dels recursos (expressió encunyada per Richard Auty als 90s i popularitzada per Jeffrey Sachs i Andrew

⁵⁶ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.246-248

Warner 2001)⁵⁷, la qual a llargs trets explica que en ocasions països amb una quantitat ingent de recursos, com és el cas del Congo, no és capaç d'administrar-los i per tant es converteix en una pressa dels poders imperialistes i en conseqüència en un país pobre, sense estar en consonància amb els recursos que posseeix. Doncs en el cas de la maledicció internacionalista, el Congo n'és el clar exemple, víctima d'actuacions externes per condicionar el futur del país o regió. Des del segle XVII i XVIII no es pot comprendre la configuració política, social i econòmica de la regió sense associar-la al comerç mundial. Tot i això, a pesar que es podria lligar la caiguda dels estats clàssics a les exigències esclavistes dels europeus, s'estaria caient en un error de simplificació i incomprensió del desenvolupament autònom africà durant el període precolonial. Ara bé, a partir de l'arribada dels belgues, el Congo ha patit la maledicció internacionalista en múltiples ocasions: 1878-1885, 1908, 1960-1965, 1996 i 2003. En un primer moment, amb el període colonial s'iniciaria un procés de configuració del territori de la forma més atzarosa possible, responent als desitjos d'un autoritari i megalòman com fou Leopold II. En segona instància, arran de les pressions externes sobre el govern belga, el Congo esdevindria colònia belga i per tant víctima de la seva política paternalista i d'una inversió mínima que en el moment de la independència deixaria constància de la seva manca de desenvolupament. El tercer moment, potser el més actiu, seria el període entre 1960 i 1965, on el context internacional marcaria de forma forçosa el camí del país. I per últim, al 1996 i 2003, on es produirien les dues Guerres del Congo, on s'aconseguiria enderrocar a Mobutu però ascendiria al poder Laurent-Désire Kabila, el "revolucionari" amb el qual va col·laborar Ernesto Che Guevara. No obstant, amb les recents intervencions de països centreafricans com Uganda, Ruanda i de les Nacions Unides (de forma molt tímida) el destí de la RDC va seguir associat a les intervencions internacionalistes i per tant és destacable que, fins i tot en l'actualitat, la inestabilitat del país (lligada a la seva riquesa) afavoreix els interessos externs.

Centrant-nos però, en el període estudiat en aquest treball, del 1960 al 1965 hi trobem el punt d'inflexió que marcaria la maledicció internacionalista. Si bé la independència podia marcar un abans i un després en l'autonomia de l'Àfrica, tal com s'observà al Congo, encara es va entrar en un període extremadament convuls i caòtic, aquest cop a través del

⁵⁷ SACHS, J.; WARNER, A. (2001). "The curse of natural resources". *European Economic Review*. 45 (4-6): pp.827-838.

neocolonialisme. El Congo l'any 1960, al igual que molts països africans, neix en el context de la Guerra Freda, moment en què dos blocs (comunista i capitalista) lluitaven per aconseguir la dominació mundial. Així doncs, pertanyent a una metròpoli dins del bloc capitalista, l'interès de Bèlgica i dels Estats Units era la instauració d'un règim neocolonial on es pogués mantenir l'espoli dels recursos del país. Arran d'insurreccions internes provocades pels nacionalistes, ja no es pot mantenir el control directe sobre les institucions. Ara bé, mantenint els caps de l'exèrcit i les empreses estrangeres, es podria seguir explotant intensivament el Congo. Per aconseguir-ho però, els poders imperialistes precisaven d'un govern permissiu amb les intervencions externes i que no posés dificultats als espoliadors del país. Així va succeir, durant 5 anys es van produir successions constants pel poder que Larry Devlin (enviat de la CIA al Congo) no podria descriure sense un cinisme sinistre: "la política del Congo se parecía a una de esas hilarantes comedias en las que policías con porras blandas y narices rojas saltan de una indignada diva a otra 'Soy el jefe de Estado, arresten a ese hombre' 'No, yo soy el jefe de Estado, ese hombre es un impostor, arréstlenlo'"⁵⁸. I així va ser, gràcies a les ingerències occidentals que combatrien per instaurar un règim favorable al bloc capitalista. Ara bé, la visió de Larry Devlin no pot ésser utilitzada per explicar el fracàs revolucionari al Congo sinó com a mostra de la infinita hipocresia i mentalitat dominadora dels Estats Units al llarg del segle XX.

Alhora de voler mantenir els seus interessos, calia evitar que el Congo recent nascut caigués en mans del bloc soviètic. Aquesta lluita no estava succeint tant sols a l'Àfrica sinó també a l'Àsia i sobretot a l'Amèrica Llatina. Guevara destaca que el Congo és molt important pels nord-americans, perquè quan la lluita revolucionària estigui ben difosa per l'Amèrica Llatina, ja no podran explotar els recursos del seu "pati" i recorreran al continent africà.⁵⁹ Fa incís també que pocs països a l'Àfrica estan aconseguint la independència lluitant, sinó que les metròpolis els hi estan concedint, totalment contrari al succeït a l'Amèrica Llatina i que per tant deixa mostra clara que a l'Àfrica s'està produint un procés de transició suau i planificat pels poders imperialistes. Un any abans de la independència congoleesa va triomfar la Revolució Cubana, fet que suposaria un fortíssim cop per a l'imperialisme nord-americà i per tant els Estats Units no podien

⁵⁸ WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso, ...*; pp.64

⁵⁹ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; p.37-38

permetre una “cubanització” dels països africans. En el moment de l’expedició cubana al Congo, Guevara era un ferm creient que en tota l’Amèrica Llatina la revolució triomfaria, però no era conscient del caràcter i l’altíssim nivell d’imperialisme que els Estats Units aplicarien arreu del món.

Addicionalment com a context, hi trobem un conflicte importantíssim en la Guerra Freda, sinó el que més: la Guerra de Vietnam. Tenint això en compte, els americans col·laborant amb els belgues, voldran tallar d’arrel el problema assassinant a Patrice Lumumba, possible aliat dels soviètics i desencadenant 5 anys (1960-1965) on el desordre seria el dia a dia del recent nascut Congo. Una altra mostra de la por dels Estats Units vers el què estava succeint arreu del món fou quan el Che va desaparèixer de la vida pública cubana (era al Congo). Van sorgir milers de teories sobre la seva ubicació i es temia que provoqués una revolució com la cubana a qualsevol país del món. A més a més, els Estats Units i Bèlgica van gaudir de la connivència d’una organització com les Nacions Unides, la qual permetria les independències de Katanga i Kasai i l’assassinat de Lumumba. Per tant, la influència externa que va comportar al fracàs revolucionari congolès al 1965 fou provocada totalment pel bloc capitalista, que va estar promovent la instauració d’un règim que permetés els interessos neocolonials. No obstant, en l’expedició cubana hi trobem exemples de l’intervencionisme socialista en el fracàs revolucionari. Fou el cas quan les pressions xineses van obligar a Tanzània a retirar la seva ajuda a Cuba, per por a que acabessin desviant aquella regió del Congo dins de la influència soviètica. El Che n’és conscient que està lluitant contra l’imperialisme nord-americà que vol instaurar un règim neocolonial, tanmateix com destaca el seu biògraf Pierre Kalfon, Guevara no pot arribar a comprendre la mesura exacta de la macrohistòria que el supera, ells és sols un peó dins d’un gran tauler d’escacs.⁶⁰

Aquests van ser els principals aspectes exògens que van provocar el fracàs revolucionari del Congo en el moment de la independència. Que al cap i a la fi són exemples (els més clars) de la maledicció internacionalista. Havent tractat doncs la influència que van tenir països com Bèlgica, Estats Units, URSS, Cuba i Xina, entre d’altres, sobre el Congo, cal analitzar quines condicions materials es va trobar el Che durant els 7 mesos que hi va estar. És a dir, amb quina població comptava per dur a terme la revolució i per tant aquests

⁶⁰ KALFON, P. (1997) *Che: Ernesto Guevara, una leyenda de nuestro siglo, ...*; pp.492-493

seran els factors endògens. Tal com s'ha explicat prèviament, l'exèrcit congolès amb el que van lluitar els voluntaris cubans, segons Guevara es podria definir com mandrós, indisciplinat, paràsit i extremadament violent vers la població civil. Alhora, arran de la configuració del país, tal com es va veure en l'Exèrcit d'Alliberació, existia una gran divisió i enemistat entre diferents tribus o ètnies, que en teoria estaven combatent juntes. Per tant, com a segon element desestructurador de qualsevol possibilitat revolucionària, i també d'estabilitat política al Congo, hi trobaríem l'absència de coherència eco-política del país i la manca d'inversió modernitzadora. Dos problemes sorgits a partir de l'administració colonial belga, la qual va crear un constructe polític on no va tenir en compte la grandíssima diversitat ètnica i tribal de la regió, creant províncies sense cap mena de lògica. En conseqüència, quan es va produir la independència congolese, esclatarien els conflictes ètnics i tribals, tot i això, eren conflictes anunciats que la comunitat internacional (les grans potències sobretot) no va voler entendre en la seva potencial dimensió nacionalista i racionalitzadora del llegat colonial, sinó que els convertirien, com en el cas de les regions mineres de Katanga i Kasai, en oportunitats de lucre (terres sense llei, desestabilitzades) on fos més fàcil aconseguir grans guanys a canvi de mesures securitàries per les elits. Alhora, s'ha de tenir en compte que el Congo és un país amb una gran diversitat geogràfica: selva a través de la conca del riu Congo, sabana al sud i sud-oest, terrenys muntanyencs a l'est, praderies al nord del riu Congo i altes muntanyes a la regió més a l'est del país. Aquesta diversitat ecològica i geogràfica, en els antecedents va comportar que en la regió sorgissin una infinitat d'ètnies, tribus i regnes que de forma més o menys pacífica van convertir la regió en un exponent comercial de l'Àfrica subsahariana. Tanmateix, el problema d'aquesta manca de coherència eco-política sorgeix a través de la instauració de Estats moderns a l'Àfrica, a partir de la colonització.

Ghislain Kitenge dins de *La double agenda de la R-D Congo: Tribu ou Nation?* duu a terme un anàlisi de la problemàtica social que té la RDC. Aquesta té un conflicte cultural, una contradicció entre els valors morals i socials dels diferents actors de la vida nacional. La societat congolese es pot dividir en 2 grups: els que s'han adherit al pensament occidental de la propietat privada i el materialisme i per l'altra banda els que encara es remeten a la cultura ancestral negra, amb els seus valors magnificats (solidaritat

comunitària, humanisme) però igualment amb les seves mancances.⁶¹ Tenint en compte que suposadament això és el que actualment podria explicar-se com el principal motiu de problemàtica al Congo, s'ha d'intentar esbrinar d'on prové. En el període colonial es va conformar, segons Kitenge, la micronació (tribu), on la base era la solidaritat entre tots els seus membres, joves i vells. L'ordre colonial va aconseguir pertorbar voluntàriament el poder tradicional, instaurant líders de forma arbitrària. A més a més amb la divisió provincial no es van tenir en compte les realitat tribals o intertribals. La presència dels blancs alhora, a l'educar als negres en el seu sistema "civilitzador" comportaria una divisió entre els educats i els primitius que quedaven a la tribu, sorgia doncs una altra discriminació entre els "evolucionats" i els tribals. Els primers, serien qui formarien l'elit que es posaria al capdavant dels partits independentistes. L'any 1960 es va votar massivament a Lumumba per alliberar-se del jou colonial, tot i això, 40 anys després els congolesos cada cop estan més demandats en solidaritat nacional i mancats de patriotisme. Kitenge planteja la possibilitat que els congolesos no puguin sobreposar la nació sobre la tribu. Aquest fort arrelament al sentiment tribal o ètnic s'explica a partir de la independència, el país nascut l'any 1960 enlloc de promoure la unitat nacional, l'amor a la pàtria i el respecte d'un consens socials, es va sumir en una voràgina de guerres entre ètnies, faccions i regions, secessions i conflictes entre líders òbviament catalitzats per ingerències politico-militars occidentals, però determinats en gran mesura en la manca d'interessos comuns en la gestió d'un estat independent, que hereta l'externalitat de l'administració colonial respecte a les poblacions locals. Kitenge doncs, atribueix que l'absència d'Estat va provocar que ciutadans congolesos, que podrien tenir un sentiment d'estat o nació, acabessin enfortint les identitats més ancestrals i que al cap i a la fi els identificava, la tribu.⁶²

La visió de Ghislain Kitenge és interessant però assenyala la conflictivitat ètnica i tribal com a principal artífex de la inestabilitat política congoleesa i nul·la presència estatal. La RDC, al ser incapaç de despertar un fort sentiment nacionalista, no pot articular una unitat patriòtica i per tant es desemboca en una guerra constant i en la conseqüent fallida de l'estat. En relació a aquest aspecte, segons Albert Roca i Ferran Iniesta, el problema del neocolonialisme és la inevitable deslegitimació dels nous "ocupants" de l'Estat, és a dir,

⁶¹ KITENGE MPANGE, G. (2007) *Le double agenda de la R.D Congo : Tribus ou Nation?*, Ed. L'Harmattan, París, pp.11-13

⁶² KITENGE MPANGE, G. (2007) *Le double agenda de la R.D Congo : Tribus ou Nation?*, ... :p. 23-33

les elits postcoloniales que van conduir el moviment nacionalista. La manca d'arrelament de l'estat i la falta de societat civil es van unir a altres factors: debilitat de l'estat heretat construït a tota pressa després de la Segona Guerra Mundial i amb una forta escassetat endèmica de personal qualificat, la qual condueix a la dependència de l'exterior.⁶³ En referència a aquest aspecte, hi trobem l'element de manca d'inversió modernitzadora del colonialisme belga: Aquests, amb una política paternalista van provocar un lentíssim avenç de les infraestructures congolesees i l'exemple més clar és que la primera universitat al Congo es va construir tant sols 6 anys abans de la independència, 70 anys després de l'arribada dels belgues. Tal com ens mostra la història, els líders del futur congolès (Lumumba, Kasabuvu, Mobutu o Tshombé) comptaven amb una formació ínfima i per tant potencials preses de les ingerències occidentals.

Seguint el fil de la diversitat ètnica i tribal del Congo com a element articulador del fracàs revolucionari i alhora de la fallida de l'estat, cal comprendre que l'imaginari fundacional de l'Estat Modern africà es inevitablement negatiu. Fou introduït per colonitzadors i mai va ser capaç de garantir els serveis.⁶⁴ D'aquesta visió, en va sortir la teoria del model neopatrimonial, exposada per Médard⁶⁵, on es proposava un presumpte encavalcament entre categories tradicionals sobre un aparell administratiu i un model social modern. Això explicaria les "disfuncions", la "fallida" dels nous països africans, que estimularien xarxes clientelars i "corruptes", confluents en dictadors, i cap més "típic" que Mobutu.⁶⁶ No obstant, l'organització en subterfugis separats de l'estat, titllada de corrupta, és la resposta africana a la instauració d'una institució aliena al seu desenvolupament autònom. Ghislain Kitenge, al igual que fa Guevara, està obviant les continuïtats i tradicions africanes, assumint el discurs occidental modernitzador i clarament etnicida. Roca i Iniesta destaquen que clan, ètnia i tradició són expressions interpenetrades d'un mode africà d'existir, i aquesta al final és la gran frontera africana vers una globalització homogeneïtzant. Alhora, els mitjans de difusió moderns, com per exemple Kitenge, segueixen tractant a l'Àfrica "tradicional" com aquella frontera antiga i retardant, sense tenir en compte que aquestes cultures han estat i són permeables i han integrant en els

⁶³ ROCA, A., INIESTA, F. (2013) "¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África Negra Postcolonial", ...; pp. 62

⁶⁴ROCA, A., INIESTA, F. (2013) "¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África Negra Postcolonial", ...; pp. 66

⁶⁵ MÉDARD, J.F. (1991) "L'État néo-patrimoniel en Afrique noire", dins MÉDARD, J.F (ed.), *États d'Afrique noire. Formation, mécanismes et crise*, Paris, Karthala.

⁶⁶ SÁNCHEZ PIÑOL, A. (2000), *Pallassos i monstres*, Barcelona, La Campana

seus propis sistemes gran quantitat d'aportacions externes, sempre seleccionades i africanitzades.⁶⁷ I tot i resultar un exemple molt llunyà, l'exemple el trobaríem en els antecedents en el cas del Regne Kongo, assimilant el cristianisme per part de la classe dirigent. Aquesta ha estat la via d'actuació africana vers les implantacions externes, el problema és que les potències occidentals, han aplicat una concepció estatal delimitada en superfícies naturals i mai en línies de demarcacions culturals, i com a mostra s'hi troba la manca de coherència eco-política de la República Democràtica del Congo. La regió, gaudiria d'un sentit eco-polític si les institucions polítiques, socials i econòmiques haguessin estat desenvolupades autònomament a l'Àfrica, responent a les necessitats i lògiques dels propis congolesos.

Retornant a Guevara, aquest destaca que l'Exèrcit d'Alliberació no sap motivar a una majoria de la població per a lluitar, el camperolat és pobre però a excepció de zones de guerra, aquesta pobresa no l'inclina a prendre les armes com a necessitat vital. Alhora la terra com a element suggeridor d'una revolució no funciona al Congo, cal comprendre que en aquell moment era un país de 14 milions d'habitants en una superfície de 2 milions de kilòmetres quadrats, a més eren terres fèrtils i per tant la població podia viure a través d'un sistema de subsistència. I el més important és que, front a un estat feble (colonial i postcolonial), la gestió de fet (que no de dret) de la terra és forçosament consuetudinària i, per tant, col·lectiva i vinculada a les solidaritats tradicionals.⁶⁸ Així doncs, no es pot apel·lar a la massa popular a lluitar per la terra contra un latifundista, un senyor feudal o una companyia. Guevara és conscient del què és una revolució, perquè almenys a Cuba, els revolucionaris van rebre el suport de la població més pobra arran de la promesa d'una reforma agrària que redistribuiria la terra d'una forma més justa (si realment ho va ser, seria un tema d'anàlisi molt allunyat de l'objectiu d'aquest treball). L'únic element que seria capaç d'unir als congolesos, segons Guevara, serien les relacions tribals, no obstant aquestes no et permetrien arribar gens lluny en una revolució ja que ben aviat acabaries xocant amb alguna altra tribu. El Che en aquest cas, està aplicant una concepció tribalista. A l'igual que l'antropologia colonial europea, Guevara està imposant una visió d'una

⁶⁷ ROCA, A. INIESTA, F. (2006) "Raíces ¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?", dins SANTAMARÍA, A. i ECHART, E. (eds.), *África en el horizonte. Introducción a la realidad socioeconómica subsahariana*, Madrid, La Catarata, p.30

⁶⁸ ROCA, A. (2015) "Propiedad de la tierra", dins GUTIÉRREZ, V.(ed.) *Diccionario de la cooperación internacional con África subsahariana*, Jaén, Universidad de Jaén, pp. 244-249.

Àfrica llastrada per les tensions tribals, essencialitzant o simplificant el concepte de tribu (ètnia), sense entendre els seus mecanismes de societat segmentària⁶⁹ (que permet solidaritats “supratribals”) ni molt menys el dinamisme en l’adaptació històrica als entorns. Societats, que com hem vist en els antecedents històrics podien agrupar-se en un estat com fou el Regne Kongo, i que després, per una mutació de la comunitat d’interessos, pogué configurat-se en un altra constitució política.

La qüestió clau, com en l’aspecte de la coherència eco-política, rau en no tenir en compte les continuïtats i la importància de la tradició a l’Àfrica precolonial. L’Estat independent africà, seguint les línies d’un estat europeu, ha obviat una enorme densitat de construccions socials, locals i transnacionals, titllades de “tradicionals” però Roca i Iniesta destacarien que aquestes activitats podrien revelar-se crucials per explorar el futur d’Àfrica. Tal com s’ha presentat prèviament en els antecedents precoloniais, en el passat l’alta jerarquia clànica o estatal podia prendre decisions ràpides i resoldre conflictes habituals, però enfront disjuntives greus, les jerarquies convocaven a la població. Aquestes assemblees, un cop finalitzades, donaven legitimitat al líder quan proclamava la decisió, ja que comptava darrere seu amb una amplíssima majoria a favor.⁷⁰ El problema de nou, i que encara segueix present després de 50 anys és no valorar aquesta pluralitat política africana i la multiplicat de sobirania amb les quals les diferents tribus i ètnies comptaven. Guevara, amb una visió tribalista, culpa la pluralitat tribal i ètnica com llast que evita la unificació en un exèrcit revolucionari, no comprèn però, que aquesta rivalitat entre els diferents grups africans neix a partir de la colonització i l’inici d’implantacions d’institucions foranes a l’Àfrica, fet que ens condueix a un altre dels elements clau per explicar el fracàs revolucionari: la sobirania escamotejada a la població congolese.

Roca i Iniesta destaquen com la colonització imposant la seva “pax colonial” a través de la coerció física, va reforçar la convicció de molts africans que qualsevol poder il·legítim o extern pot imposar-se a través de la brutalitat. Després de la independència doncs, desapareguda la repressió colonitzadora, els conflictes latents es van anar desencadenant sota una àmplia varietat de formes: ètniques (Katanga, Somalia, Ruanda), religioses (Sudan, Uganda) racials (Sudàfrica, Zimbabwe) i econòmiques. Així doncs, la

⁶⁹ SOUTHALL, A. (1988), “The Segmentary State in Africa and Asia”, dins *Comparative Studies in Society and History*, v. 30, nº 1, pp. 52-82.

⁷⁰ ROCA, A., INIESTA, F. (2013) “¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África Negra Postcolonial”, ...; pp. 71-73

colonització va dur a terme una exemplificació dramàtica, demostrant que la simple força coercitiva servia per arribar al poder. I si aquesta via cap al poder era impossible d'aconseguir en moltes cultures, per la presència d'autoritats tradicionals, amb la creació d'un Estat modern, basat en institucions i lleis alienes a l'Àfrica, es convertia a l'Estat en el principal artífex de l'individualisme, la corrupció i la violència.⁷¹ Així doncs l'intent de destruir la sobirania de les poblacions africanes, i en aquest cas del Congo, es produïa a través de la instauració d'institucions foranies a l'Àfrica. S'actuava per una via ètnicida i com destaquen Roca i Iniesta, sense respecte a la ètnia o el clan, no hi pot haver el menor respecte de la població vers a una suposada comunitat superior, com seria aquest Estat importat per la colonització i assentat després de les independències.⁷²

Continuant amb Guevara, aquest considera que l'Exèrcit ha de ser l'articulador del sentiment revolucionari en la població. Si no pot salvar l'obstacle de la diferenciació tribal i tampoc pot apel·lar a la propietat de la terra, segons el Che s'ha de proposar a la població: protecció, educació i sanitat per així començar el camí revolucionari. En relació, amb l'assenyalat prèviament, per molt informat que estigués del conflicte general del Congo (lluita contra l'imperialisme), Guevara no n'és conscient de la conflictivitat de la regió en què va actuar, on hi eren presents conflictes ètnics que enfrontaven autòctons amb algunes poblacions ruandeses, marcades pels seus antagonismes (tutsis i hutus). No pot arribar a concebre que les batalles llibertadores que ell reclama s'acabaran convertint, 30 anys més tard, en sagnants operacions de neteja ètnica. La visió de Guevara sobre la importància de l'Exèrcit com avantguarda revolucionària estan molt marcades pels seus antecedents a Cuba i la forta convicció que a través d'una guerra de guerrilles es pot articular un moviment revolucionari nacional i poc a poc anar encoratjant la resta de la societat. De fet, és el seu pla de futur per al Congo (que posteriorment s'analitzarà): instauració d'una forta guerrilla contra els poders imperialistes de Tshombé, col·laboració amb el camperolat regional i intent de despertar l'esperit revolucionari de la gran massa camperola, per últim, el proletariat de les regions mineres com Katanga, tot i que minoritari, s'acabaria unint en la lluita revolucionària. El problema, és que l'exèrcit congolès, al llarg de la seva història ha estat un rotund desastre, incapaç d'articular una força potent a pesar de les enormes dimensions del Congo. Durant els 5 anys de conflicte

⁷¹ ROCA, A. INIESTA, F. (2006) "Raíces ¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?", ...; pp. 34-35.

⁷² ROCA, A. INIESTA, F. (2006) "Raíces ¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?", ...; p.36

post-independència (1960-1965) necessitarien de l'ajuda de mercenaris belgues i americans per intentar acabar amb els lumumbistes i altres grups revolucionaris. Alhora, en períodes posteriors es veurà com és un exèrcit mal articulats i dèbil, ja que l'any 1996, el govern de Mobutu cauria en front de Kabila, amb el suport dels exèrcits ruandesos i ugandesos, països molt petits en comparació a la RDC però que són capaços de guanyar-li una guerra amb una solvència sorprenent.

No obstant, Ernesto Che Guevara, és superat per les condicions materials per dur a terme una revolució al Congo. Prové d'un context llatinoamericà totalment diferent. A l'Amèrica Llatina el colonialisme fou d'un altre caràcter i per tant l'alliberació d'ell també, dins de les colònies el principal agent que lluitaria per la independència seria la població criolla, ínfima o nul·la en el cas d'Àfrica. Alhora pel que fa a la diferenciació ètnica, després de segles de colonialisme espanyol i posteriorment amb el caràcter etnicida dels criolls, es va promoure el sentiment nacional a cadascun dels països llatinoamericans, intentant acabar amb qualsevol identitat indígena que amenacés l'objectiu de la unitat patriòtica i nacional. Com s'ha vist però, a l'Àfrica no hi trobem població criolla sinó individus educats per europeus ("evolucionats"), ni latifundistes i el que sí hi trobem és una infinitat d'identitats tribals que contradiuen la lògica d'una configuració nacional comuna per a tot el Congo, ja que xoca amb la importància de les sobiranes locals.

Si prèviament s'ha analitzat el caràcter, a trets generalitzats, de la població congoleesa que expliquen el fracàs revolucionari congolès, no es pot deixar de banda l'actuació dels líders "revolucionaris" de l'Exèrcit d'Alliberació com també artífexs clau d'aquest fracàs. Soumialot i Kabila són els dos principals caps del Consell Revolucionari i els exemples clars d'un lideratge fraudulent i ineficaç. En el moment que Guevara els coneix a Dar-es-Salaam, ja observa certes diferències entre ells però vertaderament creu en el seu esperit revolucionari. Tanmateix, al llarg de la seva expedició s'observarà com els líders, tant Kabila com Soumialot, ni s'aproparan al front i sols es preocuparan d'estar en reunions demanant recursos a països estrangers, venent una imatge disciplinada i de futur de la revolució congoleesa. Alhora, viuran aquells anys (arran dels recursos que reben per finançar l'exèrcit) molt còmodament i envoltats de riqueses. L'exemple més destacat i ja explicat prèviament fou Soumialot viatjant a L'Habana demanant recursos i afirmant que l'expedició dirigida pel Che estava sent un èxit, els cubans respondrien amb una ingent

quantitat de diners que òbviament no arribarien ni al front. L'àmbit armamentista també n'és un exemple, Guevara considera que l'Exèrcit d'Alliberació compta amb material armamentista molt millor que el de l'exèrcit governamental i això és gràcies a les aportacions de la URSS i Xina, que per desgràcia seran armes que acabaran sent deixades en l'oblit, mal distribuïdes i utilitzades.

En conclusió, els líders revolucionaris congolesos, eren molt poc diferents als seus suposats enemics (Mobutu i Tshombé), tant Soumialot com Kabila, van aprofitar el context de Guerra Freda i es van situar propers al bloc socialista revolucionari, així doncs venent a l'exterior una imatge de lluita revolucionària van facilitar que les forces internacionals socialistes fossin proclius a la contribució econòmica a la seva "causa". Tanmateix, tal com la vertadera història ens mostra, la lluita no era ni contra l'imperialisme ni per intentar fer del Congo un segon Vietnam sinó per recuperar les posicions de poder que tenien en aquell moment Tshombé i Mobutu. L'exemple claríssim d'això és Laurent-Désire Kabila, el qual es mostraria al món com un ferm revolucionari i 30 anys després, quan arribaria al poder, seria de tot menys revolucionari socialista, sinó un continuista de les polítiques despòtiques i corruptes de Mobutu. Hi ha dues afirmacions, separades per 30 anys de diferència i en diferents exèrcits, que mostren el vertader caràcter dels conflictes al Congo des de la independència. La primera forma part d'Alexis Tunjiba, soldat congolès durant l'expedició l'any 1965 del Che Guevara: "No podia entendre que un blanco viniera a ayudarnos a nosotros los negros, si la lucha de nosotros era contra los blancos (...) No sabíamos muy bien por qué luchábamos. No creíamos liberar nuestro país. Los dirigentes solo querían vivir cómodos"⁷³ i l'altra de Laurent-Désire Kabila, als anys 90, quan estava duent a terme la seva lluita contra el règim mobutista: "Algunos compañeros creían estar luchando para derrocar al capitalismo, otros por la supervivencia de la comunidad tutsi del Zaire i el resto para terminar con Mobutu."⁷⁴ Aquestes dues afirmacions doncs, de dos moments històricament diferents són la clara mostra que el succeït al Congo, és resultat d'un llarg procés històric i en efecte la problemàtica trobada per Ernesto Che Guevara, tot i que no

⁷³ KALFON, P. (1997) *Che: Ernesto Guevara, una leyenda de nuestro siglo, ...*; p.480

⁷⁴ WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso, ...*; p.213

ben explicada i analitzada per ell, també es podria aplicar de nou als anys 90 amb la lluita contra Mobutu.

Ernesto Guevara, actuant d'endeví reflexiona sobre el lideratge revolucionari al Congo. Considera que un revolucionari pur, si no pot conduir les masses no s'arribarà mai a la revolució. No obstant, això no vol dir que per ser un bon dirigent es pugui dur a terme una revolució endavant. Cal tenir una sèrieta revolucionària, una ideologia que guiï l'acció i un esperit de sacrifici que acompanyi als actes. Kabila n'és l'exemple més clar, ja que es mostrà com un líder capaç de mobilitzar les masses però el seu caràcter revolucionari estava molt en dubte. Che no creu que Kabila pugui triomfar però si ho fa algú serà ell, ja que la resta de dirigents seran escombrats per les condicions materials del Congo.⁷⁵ I així fou, Kabila arribaria al poder 30 anys després, gràcies al suport dels exèrcits ugandesos i ruandesos (maledicció internacionalista) i un cop al poder mostrant-se com un dirigent capaç de mobilitzar masses però sense cap mostra o prova de caràcter revolucionari, aplicant polítiques continuistes del règim mobutista. Per tant, aquest factor endogen de la incapacitat dels lideratges revolucionaris s'ha de relacionar amb la maledicció internacionalista, on es destacava que un dels forts motius de la fallida estructural del Congo després de la independència van ser les intervencions externes. Aquestes però, precisen de líders autòctons per conduir-les, com foren Kabila, Mobutu o Soumialot. A més, l'aplicació de la concepció hegeliana de l'home africà com home derrotat, creada en el sentit de la tracta d'esclaus, resultaria massa fàcil o simplista d'aplicar en el moment de parlar dels líders revolucionaris (o no revolucionaris) congolesos. Insistent doncs, que l'aparició d'aquests dirigents en el context del 1965 responien a la necessitat dels interessos externs i alhora com una resposta interna al desordre i el caos produït d'ençà la independència, i no com exemples d'un vertader lideratge tradicional africà.

Per últim, caldria afegir les perspectives que Ernesto Guevara tenia sobre el futur revolucionari al Congo. Les idees socialistes a l'Àfrica, no han d'arribar com un transplantament sinó com una adaptació a les noves condicions i donant una imatge concreta de millores substancials. Guevara creu en la necessitat d'un partit fort i arrelat en la nació congolesa. El camperolat ha d'iniciar una lluita de masses a través de la guerra de guerrilles i el proletariat, que en aquell moment és un cert privilegiat dins del context

⁷⁵ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo, ...*; pp.275-276

d'exploració, acabarà unint-se a la lluita. La derrota en la zona oriental era una realitat però Guevara encara creia en l'existència condicions que afavoreixen el sorgiment d'una guerra de guerrilles: el camperolat rebel, vexat i humiliat. Tot i això, està dividit en grups autònoms liderats per caps locals, sense una visió d'un Congo unificat i sense una visió de la nació congolese, per ells la seva nació es limita a la seva tribu (concepció de nou tribalista i amb una cosificació de les ètnies). Per a què això avanci es precisa del sorgiment de líders sacrificats i heroics, res d'allò que ell va conèixer durant els seus set mesos d'expedició.

La metodologia revolucionària guevarista seguia una doctrina molt clara, basada la guerrilla com avantguarda de la revolució i amb uns ideals molts clars de lluita contra l'imperialisme capitalista. Era una via útil i aplicada en el context cubà però que com es veuria en el futur, l'estratègia guerrillera seria totalment descartada pels cubans. Del fracàs al Congo, Guevara no en va treure un gran aprenentatge ja que directament es va llençar a la campanya boliviana intentant aplicar els mateixos mètodes de guerrilla, finalment però, Bolívia significaria la mort d'Ernesto Guevara. Ara bé, si algú en va aprendre el Congo (i posteriorment Bolívia) fou la política exterior cubana: Cuba va abandonar el suport a les guerrilles per passar a intervenir militarment, amb tota la implicació possible, a governs suposadament revolucionaris, que havien conquerit (tot i que precàriament), l'estat. Per tant, a diferència del Congo, l'ajuda ja seria directament enfocada cap als governs, amb un Estat en les seves mans i amb intencions òbvies d'obtenir-ne beneficis a canvi. Exemples com els èxits d'Angola (1975-1988) i Etiòpia (1977) on derrotarien als aliats dels Estats Units i d'Occident (Sudàfrica, Somàlia). De fet, el propi Mandela, en un discurs a Matanzas (Cuba), el 26 de juliol de 1991, va reconèixer el deute amb els cubans per haver mantingut un para-xocs anti-apartheid en els països veïns de Sud-Àfrica: "El pueblo cubano ocupa un lugar especial en el corazón de los pueblos de África. Los internacionalistas cubanos hicieron una contribución a la independencia, la libertad y la justicia en África que no tiene paralelo por los principios y el desinterés que la caracterizan (...) Yo me encontraba en la prisión cuando por primera vez me enteré de la ayuda masiva que las fuerzas internacionalistas cubanos le estaban dando al pueblo de Angola (...) cuando se vieron atacados en forma combinada por las tropas sudafricanas, el FNLA financiado por la CIA, los mercenarios y las fuerzas de la

UNITA y de Zaire en 1975”⁷⁶. Després de la caiguda del bloc soviètic, i la consegüent crisi econòmica de Cuba als anys 90, les intervencions militars van desaparèixer però el suport als estats va continuar amb la cooperació, sobretot sanitària.

Guevara però, tenint el compte l'exposat en aquest treball, i tal com s'ha mencionat prèviament, no n'és conscient de la vertadera realitat congolese. Dins de la seva obra *La guerra de guerrilla* afirma: “Las condiciones subjetivas de cada país, los factores de conciencia revolucionaria, de organización, de dirección, pueden acelerar o retrasar la Revolución, según su estado de desarrollo. Tarde o temprano, en cada época histórica, a medida que maduran las condiciones objetivas, se adquiere conciencia, se logra organización, surge una dirección y se produce la Revolución”⁷⁷. Aquesta però, és una afirmació marcada per la forta convicció d'Ernesto Che Guevara que la revolució arreu del món s'acabaria produint i per tant, cada país disposava d'un potencial revolucionari que ben aviat acabaria sent explotat. Tot i això, tal com destaca Roca, als anys 60, després de les independències, i com és el cas del Congo, el canvi social a l'Àfrica va passar a ser una qüestió tècnica. A més, en l'aspecte de l'evolució política, es va reduir a una mecànica d'implantació d'institucions, amb eficàcia provada en l'experiència occidental. Així doncs, socialisme o liberalisme es rebel·laven com dues variants de la mateixa concepció de progrés.⁷⁸ Addicionalment, Guevara, sense ficar-li nom aplica una mena de tesi del factor de la desigualtat com desencadenant revolucionari. Roca exposa com els teòrics occidentals de la revolució l'expliquen com un rebuig a una situació de desigualtat i per tant els revolucionaris, per la seva condició, s'han d'enfrontar als defensors del status quo. Els defensors d'aquestes tesis de la desigualtat destaquen com factors exògens i endògens reaccionaris són els paralizadors de la revolució, i que realment l'impuls revolucionari s'hauria de trobar en el si de les societats africanes, però no intenten apropar-se al funcionament sociohistòric i adaptatiu d'aquestes. Tal com assenyalen Roca i Iniesta, les societats africanes tenen un fort component funcional holístic, jeràrquic en el sentit d'associació de privilegis i responsabilitat fiscalitzables socialment, amb el qual

⁷⁶ *Discurso de Nelson Mandela el 26 de julio de 1991*, Edició digital a Juventudrebelde.cu: <<<http://www.juventudrebelde.cu/internacionales/2010-07-17/discurso-de-nelson-mandela-el-26-de-julio-de-1991>>> (Consultat el 31 de maig de 2019)

⁷⁷ ANDERSON, J.L (1997) *Che Guevara. Una vida revolucionaria*, ...; p.510

⁷⁸ ROCA, A. (2005), “Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra”, dins ROCA, A.(ed.), *La revolución pendiente. El cambio político en África negra*, Lleida, Servei de Publicacions de la Universitat de Lleida, p. 19

no és evident que la “desigualtat” funcioni com a palanca de canvi social per se, ans al contrari. Així doncs, detectar la desigualtat no seria suficient per revelar la llavor de la revolució. En conseqüència, es pot acusar l'internacionalisme d'infantilitzar a les societats africanes, eximint-les de les responsabilitats als seus gestors i d'encobrir, sota la seva denúncia contra el neocolonialisme, un nou model d'intervenció i tutela: les solucions internacionalistes als problemes africans continuen exigint sempre una acció exterior decisiva.⁷⁹ L'expedició cubana al Congo n'és l'exemple fidedigne d'aquest intent d'aplicació revolucionària en el si d'una societat africana post-colonial, amb l'esperança d'evitar caure en les mans del bloc capitalista i imperialista, però actuant d'igual forma que el seu enemic: instauració d'una idea de progrés sense tenir en compte tota la complexitat latent en una regió tant plural i diversa com és el Congo.

Seguint amb el fracàs revolucionari al Congo, Guevara no podia concebre que l'aplicació d'un sistema socialista seguia la mateixa lògica d'aplicació que el d'un sistema capitalista (posteriorment democràtic). Aquesta idea que presenta d'un partit fort al país i articulador d'un esperit nacional congolès xocaria de front amb la sobirania de la població, creant una il·legitimació de l'Estat (al igual que està succeint actualment amb les democratitzacions), com actor incapaç de controlar o dirigir tota una població tant plural (cultural, política, religiosament, etc.). Així doncs, cal proposar altres vies per suggerir una revolució en el cas del Congo. En el sentit marxista, una revolució es produiria quan l'inevitable conflicte entre forces productives (capital, treball, etc.) i les relacions socials de producció (explotació) arribarien a un punt de ruptura en que es desencadenaria un període de canvi on tota la “superestructura” es transformaria. Aquesta contradicció neix de la lluita de classes, la qual enfronta explotadors i explotats, a través de la compra de força de treball i extracció de plusvàlua. Quan aquesta consciència de classe es assimilada pels explotats es produeix un impuls voluntari del canvi social. El problema a l'Àfrica però, sorgiria al intentar aplicar la categoria de “classe social”. Roca presenta el treball de Michael Cahen, el qual planteja la possibilitat de categories col·lectives diferents a la “classe social” capaces d'actuar com motor polític legítim, més concretament posant el focus en la ètnia.⁸⁰ A pesar que ètnia, en el sentit marxista seria assimilada com una “tradicció”, entesa com una falsa consciència col·lectiva que manipulada per les elits

⁷⁹ ROCA, A. (2005), “Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra”, ...; pp. 21-22

⁸⁰ ROCA, A. (2005), “Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra”, ...; p.34

emmascara totes les relacions socials de producció de caràcter explotador. En el cas africà però, les ètnies podien desenvolupar una funció similar a la de les nacions europees modernes.⁸¹ Tenint en compte doncs, la potencialitat de l'ètnia de reconvertir-se en un artefacte social revolucionari, Cahen planteja la confiança en la urbanització com a procés en auge a l'Àfrica subsahariana. Aquest urbanisme, també defensat per Mahmood Mamdani, generaria les condicions que habilitarien el tipus d'associacionisme que caracteritza a la societat civil de les democràcies occidentals. Mamdani, però, a diferència de Cahen veuria aquest manteniment del comunitarisme jerarquitzat africà com el pecat del colonialisme, incapaç d'acabar la seva visió "civilitzadora".⁸² Així doncs, existeixen múltiples treballs analitzant la potencialitat revolucionaria de l'Àfrica, tanmateix sovint encarats en l'aspecte de l'adaptació de la democràtica en el context africà: el que és clar és que la projecció de patrons europeus de canvi amb pretensions universals no funciona per raons socioeconòmiques, ecopolítiques tant com religioses o ideològiques. No obstant, l'objectiu d'aquest treball no va tan lluny, però sí es vol emmarcar en aquesta complexitat l'anàlisi del fracàs revolucionari al Congo.

L'expedició internacionalista cubana, per Guevara i els voluntaris tenia una lògica en clau cubana i personal, raó per la qual ha estat "romantitzada" pels propis cubans com a lluita heroica, però no és evident que respongués ni a les lògiques locals ni a les condicions internacionals. Observant la història mundial del segle XX, les condicions materials per a una revolució no sempre es produiran i si hi hagués hagut una mínima guspira, el bloc capitalista hagués emprat tota la seva maquinària per evitar-ho. Tanmateix, el Congo, era un univers totalment diferent i com el propi Che afirma en la seva conclusió del seu diari: "Si la lucha de liberación puede tener éxito en las actuales condiciones de África es preciso actualizar algunos esquemas del análisis marxista. ¿Cuál es la contradicción principal de la época? Si esta fuera la de los países socialistas y los imperialistas o entre estos y sus clases obreras, el papel del tercer mundo se vería muy disminuido. No obstante, hay cada vez más serias razones para considerar que la contradicción es entre naciones explotadoras y pueblos explotados"⁸³ Aquesta afirmació de Guevara resultaria una reflexió perfectament vàlida per explicar la situació d'Àfrica d'ençà les

⁸¹ ROCA, A. (2005), "Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra", ...; p.35

⁸² ROCA, A. (2005), "Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra", ...; pp.36-37

⁸³ GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, Ed. Mondadori, Barcelona; p.267

independències africanes fins als nostres dies. Tal com s'ha presentat en la introducció d'aquesta reflexió hi ha 4 elements per explicar la fallida estructural del Congo independent i per tant impossibilitant qualsevol impuls revolucionari: la maledicció internacionalista, absència d'inversió modernitzadora, manca de coherència eco-política i sobirania escamotejada a la població. No obstant, aquests són part d'un conjunt i amb una forta interrelació entre ells. El fracàs revolucionari però, s'explica a partir del desconeixement de la complexitat congolesta, fent incís en que l'Àfrica post-colonial és l'exemple d'instauració d'institucions foranies a les societats africanes. I també ho hagués estat, si hagués succeït, el socialisme defensat per Ernesto Che Guevara. El Congo, al igual que molts països, s'han convertit en aliats i partícips d'aquestes "nacions explotadores" que Guevara destaca, explotant doncs al seu poble a través de polítiques etnocides i alhora obviant la importància de la sobirania local i del fort paper de la tradició i les continuïtats africanes. Roca ho defineix de la següent forma: "Hay que empezar a trabajar no solo sobre la idea de que los africanos sí tienen historia, sino que ésta podría ser diferente a lo que hemos conocido, que no solo cambian, sino que pueden hacerlo en sentidos ignorados por los analistas. Hay que replantearse el significado, simbólico y material, que adopta la idea de cambio en los tempos africanos"⁸⁴ Per tant, com a conclusió d'aquest treball, almenys el línies generals, caldria destacar que el Congo, o almenys les organitzacions polítiques, socials i econòmiques van ser incompreses pels portuguesos, pels belgues, pels americans i per Ernesto Che Guevara. Si s'estudia la història del Congo i s'analitzen les seves continuïtats es comprendrà la importància de la tradició i la sobirania local, funcional abans de l'arribada dels europeus i arrancada d'arrel pels belgues, aturant la línia de desenvolupament autònom africà, per convertir-los en víctimes d'una incomprensió crònica de la tradició en l'espai social i polític congolès. Incomprensió aprofitada pels poders econòmics per mantenir l'espoli del Congo, promovent una major inestabilitat. I per revolucionaris com Guevara plasmada en reflexions com les dels *Pasajes*, on s'aprèn més de la fallida revolucionaria congolesta pel què Guevara obvia o no comprèn i per allò que simplifica en excés.

En conclusió, la revolució al Congo fracassa perquè esdevé una instauració aliena al propi desenvolupament africà, sense respectar les sobiranes i autonomies locals. Així doncs, les tesis guevaristes van resultar totalment ineficaces en el context africà arran del seu

⁸⁴ ROCA, A. (2005), "Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra", ...; p. 32

desconeixement i simplificació de la societat africana. En conseqüència, per activar el motor de canvi social o revolució a l'Àfrica no n'hi havia suficient amb les palanques revolucionàries clàssiques (terra, lluita de classes, etc.). En aquest cas al Congo, s'hauria d'intentar cercar altres vies de canvi social, tenint en compte la grandíssima importància de la tradició i les continuïtats en les societats africanes. I en definitiva, fent servir l'exemple d'Ernesto Che Guevara com a guia de com no instaurar una revolució a l'Àfrica. No per ser el cas d'un mal revolucionari sinó per ser l'exemple d'un individu superat per la incomprensió crònica del Congo i la seva complexíssima organització.

Conclusions

Un cop realitzat el treball es procedirà a la redacció de les conclusions respecte els objectius marcats a l'inici. Primer de tot, considero haver assolit l'objectiu principal del treball: explicar el fracàs revolucionari l'any 1965 al Congo en relació amb la visió guevarista. El camí però, no ha estat fàcil. Gràcies a disposar d'una amplíssima bibliografia tractant el període precolonial, colonial i el procés d'independència, la sintetització i exposició dels esdeveniments ha estat eficaç. No obstant, un cop explicats els successos i alhora narrat l'expedició cubana, es va realitzar una primera redacció de la reflexió final basant els motius del fracàs revolucionari a partir de les conclusions d'Ernesto Che Guevara i en una reflexió de Ghislain Kitenge. Tanmateix, aquestes dues fonts, a pesar de donar una visió molt clara van facilitar la redacció d'una resposta relativament solvent a la pregunta plantejada. Ara bé, era una resposta articulada únicament al voltant de les intervencions externes (del bloc capitalista), les divisions internes (tribals i ètniques) i la incompetència dels líders revolucionaris, com a principal motiu del fracàs revolucionari al Congo l'any 1965. No obstant, amb l'addició de lectures de dos importants exponents africanistes, Ferran Iniesta i Albert Roca, la reflexió final va sofrir un important viratge. Comprant el discurs occidentalitzat i "modernitzador" de Ghislain Kitenge i assumint el missatge tribalista d'Ernesto Che Guevara, havia caigut en un error de simplificació del món africà i alhora de la seva complexitat. A més a més, durant la realització del treball, han sorgit una infinitat de temes que haguessin estat dignes d'estudi i anàlisi (autenticitat, període de *fanga* precolonial, internacionalisme cubà, etc.) que en ocasions van desviar lleugerament l'articulació de la resposta final.

A través de les lectures de Roca i Iniesta, es comprèn la importància de la tradició i les fortíssimes continuïtats presents en les societats africanes de l'any 1965 i en l'actualitat.

El període precolonial, el qual la seva redacció havia estat realitzat en un inici com a simple contextualització, s'ha convertit de nou en el quid de la qüestió per respondre perquè va fracassar la revolució al Congo. Aplicant la *longue durée*, com a via d'entendre que la societat centreafricana abans de la colonització, tenia la seva pròpia línia autònoma de desenvolupament i avenç social, polític i econòmic. Amb més o menys conflictivitat, es va articular en la regió de l'actual Congo una fortíssima xarxa comercial, deixant constància de la complexitat de la regió en el període precolonial. Amb l'arribada i instal·lació dels europeus, es va produir l'inici de l'aplicació d'institucions foranies i alienes al propi desenvolupament africà, que únicament van dotar la regió d'una absència de coherència eco-política, un arrencament de les sobiranes locals i una forta política tribalista i etnicida (culpant les divisions ètniques i tribals com a fre que eviten que l'home africà avanci). Amb la instauració de l'Estat modern a partir de la independència, una sèrie ingent de conflictes va desenvolupar-se al Congo. El problema rau doncs, en que la revolució que Guevara té planificada que succeirà al Congo, és aliena al propi desenvolupament congolès, no té cap tipus de sentit i per això durant tota la seva expedició es trobarà amb una multiplicitat de contradiccions. Al igual que actualment es pot comprendre com l'Estat modern, està en fallida a l'Àfrica, també es pot entendre com no es va desenvolupar la revolució socialista, en el sentit marxista i que Ernesto Che Guevara concebia. A l'Àfrica, el fort manteniment de les continuïtats mostra que el canvi social respon sempre a una comunitat d'interessos, les palanques revolucionaries de Che Guevara (terra, lluita de classes, Exèrcit) no servien al Congo.

En conclusió doncs, la realització d'aquest treball s'ha basat en la unió de referències històriques i antropològiques per així respondre el perquè del fracàs revolucionari al Congo l'any 1965. Amb un anàlisi superficial i basat simplement en fonts històriques, on sol es narren els esdeveniments, es cauria en l'error de la simplificació, que òbviament no era la intenció d'aquest estudi. La metodologia d'estudi i anàlisi aplicada en aquest treball m'ha obert una nova forma de concebre els processos de descolonització africans i alhora les problemàtiques que n'han sorgit d'ençà, i al cap i a la fi també m'ha ofert una visió amplíssima d'allò succeït al Congo l'any 1965 i el que es produiria posteriorment al país.

Referències bibliogràfiques

ANDERSON, J.L (1997) *Che Guevara. Una vida revolucionaria*, Ed. Emecé, Barcelona.

COTONAT I GARCÍA, P. (2009) *Congo. Guerra, riquesa i misèria*, Ed. La Plana, Barcelona.

FONTANA, J. (2011) “El Congo belga” dins *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Ed. Pasado y Presente, Barcelona; pp.353-359

GUEVARA, E. (1999) *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*, Ed. Mondadori, Barcelona.

INIESTA, F. (1998) *Kuma: historia del África negra*, Ed. Bellaterra, Barcelona.

KABANDA, A. (2005) *L’interminable crise du Congo-Kinshasa. Origines et Conséquences*, Ed. L’Harmattan, Paris.

KABUNDA, M., JÍMENEZ LUQUE, T. (2009) *República Democrática del Congo. Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l’Estat*, Ed. Fundació Solidaritat UB i Inrevés Edicions, Barcelona.

KALFON, P. (1997) *Che: Ernesto Guevara, una leyenda de nuestro siglo*, Ed. Plaza & Janés, Barcelona.

KITENGE MPANGE, G. (2007) *Le double agenda de la R.D Congo : Tribus ou Nation?* Ed. L’Harmattan, Paris.

KI-ZERBO, J. (1972) *Historia del Africa negra. Del siglo XIX a la época actual*, Ed. Alianza, Madrid.

MÉDARD, J.F. (1991) “L’État néo-patrimoniel en Afrique noire”, dins MÉDARD, J.F (ed.), *États d’Afrique noire. Formation, mécanismes et crise*, Paris, Karthala.

NDAYWEL È NZIEM, I. (1992) “The political system of the Luba and Lunda: its emergence and expansion” dins *General History of Africa (V)*, UNESCO/Heinemann International Literature; Paris, pp. 588-607.

ROCA, A., LECHUGA, J.M (2002) “Hacia el contacto total: Reflexiones en torno al sombrío prelude congoleño”, dins INIESTA, F., ROCA, A.(eds.), *África en la frontera occidental*, Ed. Sial, Madrid, pp. 67-100

ROCA, A., INIESTA, F. (2013) “¿A quién sirve el poder? Algunas claves políticas del África Negra Postcolonial”, dins SANTAMARÍA, A. i GARCÍA BURGOS, J. (eds.), *Regreso al futuro: culturas y desarrollo en África*, Madrid, La Catarata, pp. 57-107.

ROCA, A. INIESTA, F. (2006) “Raíces ¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?”, dins SANTAMARÍA, A. i ECHART, E. (eds.), *África en el horizonte. Introducción a la realidad socioeconómica subsahariana*, Madrid, La Catarata, pp. 20-54.

ROCA, A. (2005), “Introducción. Apuntes para una historia cultural del cambio político en África negra”, dins ROCA, A.(ed.), *La revolución pendiente. El cambio político en África negra*, Lleida, Servei de Publicacions de la Universitat de Lleida, pp. 13-104.

ROCA, A. (2015) “Propiedad de la tierra”, dins GUTIÉRREZ, V.(ed.) *Diccionario de la cooperación internacional con África subsahariana*, Jaén, Universidad de Jaén, pp. 244-249.

SACHS, J.; WARNER, A. (2001). "The curse of natural resources". *European Economic Review*. 45 (4–6): pp.827–838.

SÁNCHEZ PIÑOL, A. (2000), *Pallassos i monstres*, Barcelona, La Campana.

SOUTHALL, A. (1988), “The Segmentary State in Africa and Asia”, dins *Comparative Studies in Society and History*, v. 30, n° 1, pp. 52-82.

VANSINA, J. (1992) “The Kongo kingdom and its neighbours” dins *General History of Africa (V)*, UNESCO/Heinemann International Literature, Paris, pp.547-587.

VANTHEMSCHE, G. (2007) *Le Belgique et le Congo. Empreintes d'une colonie (1885-1980)*, Éditions Complexe, Brussel·les.

VELLUT, J.L (1992) “The Congo Basin and Angola” dins *General History of Africa (VI)*, UNESCO/Heinemann International Literature, Paris, pp.297-324.

WRONG, M. (2005) *Tras los pasos del señor Kurtz: el Congo al borde del colapso*, Intermón Oxfam, Barcelona.

Discurso en ceremonia de proclamación de la independencia del Congo (30 junio, 1960), Patrice Lumumba, Edició digital a marxists.org: <<<https://www.marxists.org/espanol/lumumba/1960/junio/30.htm>>> (Consultat el 17 d'abril de 2019)

Discurso de Nelson Mandela el 26 de julio de 1991, Edició digital a Juventudrebelde.cu: <<<http://www.juventudrebelde.cu/internacionales/2010-07-17/discurso-de-nelson-mandela-el-26-de-julio-de-1991>>> (Consultat el 31 de maig de 2019)